

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση

Ενδιάμεση Έκθεση
Νοέμβριος
2022

Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση
Ενδιάμεση Έκθεση 6, Νοέμβριος 2022

ISSN: 2529-1173

Copyright © INE ΓΣΕΕ

Ιουλιανού 24, Αθήνα 10434

Τηλ. 210 8202247, 210 8202249

e-mail: f.athousaki@inegsee.gr, www.inegsee.gr

Γλωσσική επιμέλεια – Διορθώσεις: Στέλλα Ζούπα

*Απαγορεύεται η με οποιονδήποτε τρόπο ανατύπωση ή
μετάφραση όλου ή μέρους του κειμένου χωρίς την άδεια του εκδότη.
Επίσης, η αναδημοσίευση (όλου ή μέρους του) χωρίς αναφορά της πηγής.*

Η παρούσα έκθεση αναρτήθηκε στο site του INE ΓΣΕΕ στις 30/11/2022.

Περιεχόμενα

Συνομογραφίες.....	4
Κατάλογος Διαγραμμάτων.....	5
Κατάλογος Πινάκων	6
Βασικά συμπεράσματα της Ενδιάμεσης Έκθεσης.....	7
1. Εισαγωγή.....	11
2. Μακροοικονομικές εξελίξεις	13
3. Δημοσιονομικές εξελίξεις	31
4. Αγορά εργασίας	48
Βιβλιογραφία.....	61
Ηλεκτρονικές πηγές.....	61

Συντομογραφίες

Σε ορισμένα διαγράμματα της Έκθεσης –όπου ήταν αναγκαίο για λόγους οικονομίας χώρου– η Ευρωζώνη, η Ευρωπαϊκή Ένωση και τα κράτη-μέλη της συντομογραφούνται κατά τον ακόλουθο τρόπο:

Σύντομη ονομασία στα ελληνικά	Κωδικός χώρας
Ευρωζώνη	EA
Ευρωπαϊκή Ένωση	EU
Βέλγιο	BE
Βουλγαρία	BG
Τσεχική Δημοκρατία	CZ
Δανία	DK
Γερμανία	DE
Εσθονία	EE
Ιρλανδία	IE
Ελλάδα	EL
Ισπανία	ES
Γαλλία	FR
Κροατία	HR
Ιταλία	IT
Κύπρος	CY
Λετονία	LV
Λιθουανία	LT
Λουξεμβούργο	LU
Ουγγαρία	HU
Μάλτα	MT
Ολλανδία	NL
Αυστρία	AT
Πολωνία	PL
Πορτογαλία	PT
Ρουμανία	RO
Σλοβενία	SI
Σλοβακία	SK
Φινλανδία	FI
Σουηδία	SE

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 2.1	Ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%) του πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2017:1-2022:2, σταθερές τιμές 2015)	13
Διάγραμμα 2.2	Ποσοστιαία (%) συμβολή των συνιστωσών της ζήτησης στην εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ (2017:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)	16
Διάγραμμα 2.3	Συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (2017:1-2022:2, Ελλάδα)	17
Διάγραμμα 2.4	Πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε εκατ. ευρώ (2017:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)	18
Διάγραμμα 2.5	Επιλεγμένες συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2021:2 και 2022:2)	20
Διάγραμμα 2.6	Ετήσια μεταβολή ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σε εκατ. ευρώ (2021:3-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)	22
Διάγραμμα 2.7	Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία επιλεγμένων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2021:2 και 2022:2)	23
Διάγραμμα 2.8	Ισοζύγια των θεσμικών τομέων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (2019:1-2022:2, Ελλάδα)	24
Διάγραμμα 2.9	Πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα, κατανάλωση και αποταμιεύσεις των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (2009:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)	25
Διάγραμμα 2.10	Πραγματικές επενδύσεις ανά θεσμικό τομέα σε εκατ. ευρώ (2008:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)	27
Διάγραμμα 2.11	Πραγματικές καθαρές επενδύσεις και αδιανέμητα κέρδη των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε εκατ. ευρώ (2009:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)	28
Διάγραμμα 2.12	Μη εξυπηρετούμενα δάνεια ανά τύπο δανείου σε εκατ. ευρώ (2019:1-2022:2, Ελλάδα)	29
Διάγραμμα 3.1	Συνολικό, κυκλικό προσαρμοσμένο και κυκλικό ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης (2014 -2024)	32
Διάγραμμα 3.2	Δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (Σεπτέμβριος 2021- Οκτώβριος 2022)	34
Διάγραμμα 3.3	Μεταβολή διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου ως ποσοστό του δυνητικού ΑΕΠ στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2020-2022)	35
Διάγραμμα 3.4	Έσοδα, πρωτογενείς δαπάνες και πρωτογενές ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (εκατ. ευρώ, 2019:1-2022:2)	36
Διάγραμμα 3.5	Εξέλιξη ορισμένων επιλεγμένων κατηγοριών έμμεσων φόρων (εκατ. ευρώ)	37
Διάγραμμα 3.6	Λόγος έμμεσων προς άμεσους φόρους Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (α' εξάμηνο 2022)	38
Διάγραμμα 3.7	Τόκοι ως ποσοστό (%) των άμεσων φόρων, των έμμεσων φόρων και των κοινωνικών εισφορών (γ' τρίμηνο 2018-β' τρίμηνο 2019 και γ' τρίμηνο 2021-β' τρίμηνο 2022)	40
Διάγραμμα 3.8	Η εξέλιξη του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης (2006-2024)	41
Διάγραμμα 3.9	Δείκτης φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα (2006-2024)	42
Διάγραμμα 3.10	Επιτόκιο 10ετούς ομολόγου των κρατών-μελών της Ευρωζώνης	44
Διάγραμμα 4.1	Ποσοστό (%) απασχόλησης και ποσοστό (%) ανεργίας (2009:1-2022:2, Ελλάδα)	48
Διάγραμμα 4.2	Ποσοστό (%) απασχόλησης στην ΕΕ (2022:2, ποσοστό [%] πληθυσμού 15-64 ετών)	49
Διάγραμμα 4.3	Ροές μετάβασης μεταξύ απασχόλησης, ανεργίας και οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού σε χιλ. άτομα (2022:2)	50
Διάγραμμα 4.4	Δείκτης εξέλιξης του αριθμού των απασχολούμενων ανά τομέα παραγωγής (2008:1-2022:2, Ελλάδα, 2008:1=100)	51
Διάγραμμα 4.5	Μεταβολή της απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σε χιλ. άτομα (2021:3-2022:2, Ελλάδα)	52
Διάγραμμα 4.6	Ετήσια μεταβολή της απασχόλησης ανά διάρκεια απασχόλησης σε χιλ. άτομα	53

	(2021:3-2022:2, Ελλάδα)	
Διάγραμμα 4.7	Ποσοστό (%) ανέργων που βρίσκει εργασία σε Ελλάδα και ΕΕ (2019:1-2022:2)	55
Διάγραμμα 4.8	Μακροχρόνια άνεργοι ως ποσοστό (%) του συνόλου των ανέργων και άτομα εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης (NEETs) ως ποσοστό (%) του πληθυσμού ηλικίας 15-29 ετών (2022:2, ΕΕ)	56
Διάγραμμα 4.9	Μεταβολή του κατώτατου μισθού στην ΕΕ σε ευρώ (2022:1-2022:2)	57
Διάγραμμα 4.10	Κατώτατος μισθός στην ΕΕ σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (β' εξάμηνο 2022)	58
Διάγραμμα 4.11	Απόκλιση του ποσοστού (%) κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων από τον στόχο της ΕΕ	59

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 2.1	Προβλέψεις για τον ετήσιο ρυθμό μεταβολής (%) του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας (2022-2023)	14
Πίνακας 3.1	Βασικά μεγέθη Γενικής Κυβέρνησης (σε εκατ. ευρώ και ποσοστό [%] του ΑΕΠ)	33
Πίνακας 4.1	Ποσοστιαία (%) κατανομή υποαπασχολούμενων ανά φύλο και ηλικία (2022:2, Ελλάδα)	54

Βασικά συμπεράσματα της Ενδιάμεσης Έκθεσης

- Παρά τη συνεχιζόμενη ενεργειακή κρίση και τους επιβραδυνόμενους ρυθμούς μεταβολής του παγκόσμιου ΑΕΠ, η ελληνική οικονομία εμφανίζεται ανθεκτική διατηρώντας το α' εξάμηνο του 2022 υψηλό ρυθμό μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ σε σύγκριση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (8% και 7,7% το α' και β' τρίμηνο έναντι 5,5% και 4,3% στον μέσο όρο της Ευρωζώνης αντίστοιχα). Ωστόσο, το 2023 είναι έτος σημαντικών προκλήσεων και αβεβαιότητας για την ελληνική οικονομία, η οποία δεν διαθέτει ισχυρούς ενδογενείς μηχανισμούς που θα εξασφαλίσουν τη διατηρησιμότητα της δυναμικής της.
- Η κατανάλωση και οι εξαγωγές υπηρεσιών εξακολουθούν να είναι οι κύριοι προσδιοριστικοί παράγοντες της οικονομικής δραστηριότητας, καθώς το β' τρίμηνο του 2022 αυξήθηκαν κατά 3,4 δισ. ευρώ και 3 δισ. ευρώ αντίστοιχα. Οι συνολικές επενδύσεις όλων των τομέων της οικονομίας διατηρούνται σχετικά σταθερές σε χαμηλό επίπεδο (12% του ΑΕΠ το α' και το β' τρίμηνο του 2022) και με μεγάλη απόσταση από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (περίπου 10 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ).
- Επίσης, εστία προβληματισμού αποτελεί η συνεχιζόμενη αύξηση των εισαγωγών προϊόντων. Το β' τρίμηνο του 2022 αντιστοιχούσαν στο 44,4% του ΑΕΠ έναντι 34,3% του ΑΕΠ το ίδιο τρίμηνο του 2021. Η αύξηση αυτή υπερκαλύπτει την αύξηση των εξαγωγών, με αποτέλεσμα το β' τρίμηνο του 2022 η Ελλάδα να καταγράφει εμπορικό έλλειμμα ύψους 6,6% του ΑΕΠ. Το εμπορικό έλλειμμα, σε συνδυασμό με την αναγκαία προσαρμογή του δημοσιονομικού ισοζυγίου, επιδεινώνει τη διατηρησιμότητα της οικονομικής μεγέθυνσης και την ευθραυστότητα της οικονομίας.
- Σε κλαδικό επίπεδο, μεγαλύτερη συμβολή στην παραγωγή ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας είχε ο ενοποιημένος κλάδος εμπορίου, μεταφορών, αποθήκευσης, καταλυμάτων και εστίασης (ετήσια αύξηση περίπου 4 δισ. ευρώ το β' τρίμηνο του 2022). Περιορισμένη αύξηση παρουσίασε και ο κλάδος της μεταποίησης, η συμβολή όμως του οποίου στην εγχώρια παραγωγή είναι περιορισμένη (5,5 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ

χαμηλότερα σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης). Αντίστοιχα μικρή ήταν η συμβολή των επαγγελματικών, επιστημονικών και τεχνικών δραστηριοτήτων. Τα στοιχεία αυτά επισημαίνουν την ανάγκη παραγωγικής αναδιάρθρωσης για την ενίσχυση της αναπτυξιακής βιωσιμότητας της χώρας μας.

- Το δημοσιονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας αντιμετωπίζει τους κραδασμούς που έχουν προκαλέσει η πανδημία και η πληθωριστική κρίση. Ωστόσο, σύμφωνα με όλες τις επίσημες εκτιμήσεις, το 2023 το πρωτογενές ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα είναι πλεονασματικό.
- Η σχετικά μεγάλη αύξηση των έμμεσων φόρων κατά τη διάρκεια της πληθωριστικής κρίσης συντήρησε το πρόβλημα της μη προοδευτικότητας του φορολογικού συστήματος της χώρας. Το α' εξάμηνο του 2022 η Ελλάδα καταλάμβανε την τρίτη θέση μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης όσον αφορά το ύψος του λόγου έμμεσοι/άμεσοι φόροι, πίσω από τη Λετονία και την Πορτογαλία.
- Η άνοδος του πληθωρισμού φαίνεται να έχει συμβάλει στη βελτίωση της χρηματοπιστωτικής κατάστασης του Δημοσίου, επηρεάζοντας θετικά την εξέλιξη του ποσοστού των πληρωμών για τόκους της Γενικής Κυβέρνησης στο σύνολο των εσόδων της από άμεσους φόρους, έμμεσους φόρους και κοινωνικές εισφορές. Ειδικότερα, το διάστημα γ' τρίμηνο 2021-β' τρίμηνο 2022 το συγκεκριμένο ποσοστό στη χώρα μας διαμορφώθηκε στο 5,6%, μειωμένο κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με την προ πανδημίας περίοδο. Παράλληλα, ο πληθωρισμός συνέβαλε, μεταξύ άλλων, και στην αποκλιμάκωση του ποσοστού του δημόσιου χρέους. Σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, το 2022 το χρέος της Γενικής Κυβέρνησης ως ποσοστό του ΑΕΠ θα διαμορφωθεί στο 171,1% (μείωση 23,4 ποσοστιαίων μονάδων έναντι του προηγούμενου έτους), ενώ το 2023 θα κατέλθει στο 161,9%.
- Ωστόσο, παρά τη βελτίωση αυτή, η χρηματοπιστωτική εικόνα του Δημοσίου αναμένεται να παραμείνει σχετικά εύθραυστη, δεδομένης, μεταξύ άλλων, της επιδείνωσης της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών, της αύξησης των επιτοκίων εξαιτίας της σύσφιξης της νομισματικής πολιτικής διεθνώς και της γεωπολιτικής αστάθειας. Ο δείκτης φερεγγυότητας του Δημοσίου εκτιμάται

ότι το 2022 θα παραμείνει σε καθεστώς ultra-Ponzi, εξέλιξη που θα ασκήσει αυξητικές πιέσεις στις χρηματοδοτικές ανάγκες και στον όγκο του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης. Τέλος, σύμφωνα με τις προβλέψεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η χρηματοπιστωτική κατάσταση του Δημοσίου θα παραμείνει εύθραυστη και τη διετία 2023-2024, με τον δείκτη φερεγγυότητας να βρίσκεται στο καθεστώς Ponzi.

- Στο πλαίσιο αυτό, η δημοσιονομική διαχείριση της πληθωριστικής κρίσης πρέπει να γίνει με τρόπο συνετό, δίνοντας προτεραιότητα σε μέτρα που στηρίζουν το διαθέσιμο εισόδημα των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ενισχύουν τις ροές ρευστότητας στην οικονομία και έχουν υψηλό επεκτατικό αποτέλεσμα σε όρους εισοδήματος και ποιοτικής απασχόλησης. Μια τέτοια σύνθετη επιλογή αποτελεί πρόκληση αλλά και αναγκαιότητα, ώστε να διασφαλιστεί σε μεσομακροπρόθεσμο ορίζοντα η φερεγγυότητα της χώρας, ειδικά μέσα στο επιδεινούμενο εξωτερικό περιβάλλον της οικονομίας.
- Το α' εξάμηνο του 2022 το ποσοστό απασχόλησης και το ποσοστό ανεργίας παρουσίασαν σημαντική βελτίωση σε σχέση με το 2021. Το β' τρίμηνο το ποσοστό απασχόλησης ήταν 60,5%, ενώ το ποσοστό ανεργίας 12,2%. Η αγορά εργασίας έχει ήδη ανακάμψει από το σοκ της πανδημικής κρίσης και δεν φαίνεται να επηρεάζεται, προς το παρόν, αρνητικά από την τρέχουσα ενεργειακή κρίση και την πληθωριστική έξαρση. Ωστόσο, τα διαρθρωτικά της προβλήματα παραμένουν.
- Το β' τρίμηνο το ποσοστό απασχόλησης ήταν το δεύτερο χαμηλότερο στην ΕΕ, ενώ η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας ήταν κατά 22,1% χαμηλότερη του μέσου όρου της Ευρωζώνης.
- Η μεγαλύτερη αύξηση της απασχόλησης εντοπίζεται στον κλάδο της παροχής καταλύματος και εστίασης και ακολούθως στο εμπόριο. Επί της ουσίας ο ιδιωτικός τομέας δημιουργεί θέσεις απασχόλησης σε κλάδους που παράγουν χαμηλή προστιθέμενη αξία, είναι χαμηλής παραγωγικότητας και προσφέρουν χαμηλούς μισθούς. Η απασχόληση στον τριτογενή τομέα της οικονομίας έχει ανακάμψει στο επίπεδο του 2008, ενώ η απασχόληση στον δευτερογενή τομέα παραμένει κατά 38% χαμηλότερη από το 2008.
- Το δ' τρίμηνο του 2021 και το α' τρίμηνο του 2022 υπήρξε σημαντική αύξηση της ημιαπασχόλησης, η οποία περιορίστηκε το β' τρίμηνο του 2022. Το 50%

των ημιαπασχολούμενων επιθυμούσε να εργαστεί με πλήρες ωράριο, αλλά δεν μπορούσε να βρει θέση πλήρους απασχόλησης. Ο κύριος όγκος των υποαπασχολούμενων είναι ηλικίας 30-44 ετών και ακολούθως 45-64 ετών.

- Μετά τις αυξήσεις του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα το 2022, η Ελλάδα ανήλθε στην 11η θέση από τη 16η στην οποία βρισκόταν το 2021. Η εξέλιξη αυτή είναι θετική, ωστόσο ο κατώτατος μισθός στην Ελλάδα εξακολουθεί να είναι κάτω από το επίπεδο της αξιοπρεπούς διαβίωσης. Η απώλεια αγοραστικής δύναμης του κατώτατου μισθού είναι διαρκής όσο αυξάνεται το επίπεδο τιμών και επομένως θα πρέπει να υπάρξει νέα και σημαντική αύξηση του κατώτατου μισθού το 2023.
- Η προστασία των εργαζομένων στην Ελλάδα από συλλογικές συμβάσεις εργασίας είναι αξιοσημείωτα περιορισμένη. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι, σύμφωνα με σχετική οδηγία της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Ελλάδα πρέπει να αυξήσει το ποσοστό κάλυψης των συλλογικών συμβάσεων κατά 54,2 ποσοστιαίες μονάδες.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα ενδιάμεση Έκθεση του ΙΝΕ ΓΣΕΕ εξετάζει την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας κατά τη διάρκεια του α' εξαμήνου του 2022 και τις εξελίξεις που διαμορφώνονται σε βασικά υποσυστήματά της. Η ελληνική οικονομία σημειώνει αξιόλογη ανθεκτικότητα ως προς τις κύριες μακροοικονομικές επιδόσεις της το 2022 κυρίως λόγω της δημοσιονομικής στήριξής της. Οι ενδείξεις επιβεβαιώνουν έναν υψηλό ρυθμό μεγέθυνσης, αλλά με επίσης πολύ υψηλό πληθωρισμό. Ωστόσο, συσσωρεύεται σημαντική αβεβαιότητα ως προς την προοπτική των βασικών προσδιοριστικών παραγόντων του ΑΕΠ. Η ενεργειακή κρίση και η ακρίβεια μειώνουν σημαντικά την αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών και ενεργοποιούν αποσταθεροποιητικές δυνάμεις στο μακροοικονομικό σύστημα και στην κοινωνία. Η μετάβαση σε καθεστώς πρωτογενών πλεονασμάτων, το μεγάλο εμπορικό έλλειμμα, ο χαμηλός όγκος των ιδιωτικών επενδύσεων και η πολιτική επιτοκίων των κεντρικών τραπεζών επιδεινώνουν τη διατηρησιμότητα της μεγέθυνσης και την ευθραυστότητα της οικονομίας. Εάν επαληθευτούν οι τελευταίες εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την πορεία της μεγέθυνσης και τον πληθωρισμό το 2023, τότε η ελληνική οικονομία είναι πιθανό να βρεθεί αντιμέτωπη με συνθήκες στασιμοπληθωρισμού.

Η θέση την οποία το ΙΝΕ ΓΣΕΕ υπερασπίζεται στον δημόσιο διάλογο είναι ότι, για να είναι διατηρήσιμη και βιώσιμη η ανάπτυξη της χώρας μας, πρέπει να είναι ανθρωποκεντρική. Η αγορά εργασίας είναι ο κρίσιμος κρίκος που συνδέει την οικονομία με την κοινωνία. Η πανδημία επιδείνωσε προϋπάρχοντα ελλείμματα αξιοπρεπούς και βιώσιμης εργασίας και η ακρίβεια έχει οδηγήσει σε περαιτέρω αύξηση της επισφάλειας και σε κρίση κόστους ζωής.¹ Υποστηρίζουμε ότι ακόμη και σε αυτή τη δύσκολη πληθωριστική συγκυρία είναι πολύ σημαντικό η ασκούμενη οικονομική πολιτική να μην αποκλίνει από τους στόχους της βιώσιμης ανάπτυξης της Ατζέντας 2030 του ΟΗΕ. Η οικονομική πολιτική πρέπει να επικεντρωθεί στη δημιουργία αξιοπρεπών και παραγωγικών θέσεων εργασίας, στην καθολική κοινωνική προστασία, στον σεβασμό των θεμελιωδών

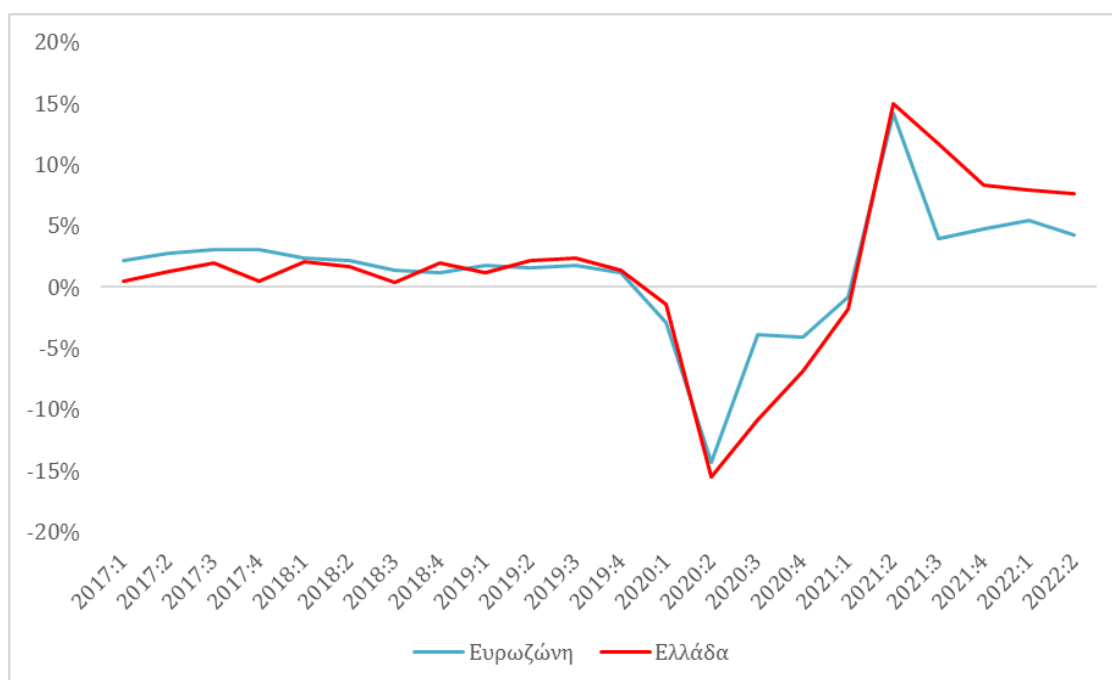
¹ Βλ. ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2022).

εργασιακών δικαιωμάτων και στη διαμόρφωση μισθών αξιοπρεπούς διαβίωσης. Επιπλέον, στην περίπτωση της Ελλάδας οι οικονομικές εξελίξεις των τελευταίων ετών αναδεικνύουν επιτακτικά την ανάγκη για υψηλή τεχνολογική εξειδίκευση των επενδύσεων και για κλαδική αναδιάρθρωση και διεύρυνση της παραγωγικής βάσης της οικονομίας.

2. Μακροοικονομικές εξελίξεις

Παρά τη συνεχιζόμενη ενεργειακή κρίση και τους επιβραδυνόμενους ρυθμούς μεταβολής του παγκόσμιου ΑΕΠ, η ελληνική οικονομία εμφανίζεται ανθεκτική διατηρώντας το α' εξάμηνο του 2022 έναν υψηλό ρυθμό μεγέθυνσης του πραγματικού ΑΕΠ σε σύγκριση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης (Διάγραμμα 2.1).

Διάγραμμα 2.1: Ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%) του πραγματικού ΑΕΠ στην Ελλάδα και στην Ευρωζώνη (2017:1-2022:2, σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 8.11.2022)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Μετά τη μεγάλη ύφεση του 2020 (ετήσια μείωση του ΑΕΠ κατά 9%) και την αξιοσημείωτη ανάκαμψη του 2021 (αύξηση κατά 8,3%), το α' τρίμηνο του 2022 το πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας αυξήθηκε κατά 8% σε σχέση με το α' τρίμηνο του 2021, όταν η αντίστοιχη μεταβολή στον μέσο όρο της Ευρωζώνης ήταν 5,5%. Το β' τρίμηνο του 2022 διατηρήθηκε αυτή η δυναμική με ρυθμό μεγαλύτερο του μέσου όρου της Ευρωζώνης (7,7% και 4,3% αντίστοιχα).

Οι προβλέψεις για το σύνολο του τρέχοντος έτους είναι θετικές, με τις πιο πρόσφατες εξ αυτών να εκτιμούν μια αύξηση του πραγματικού ΑΕΠ μεταξύ 5,2% και 6,2% (βλ. Πίνακα 2.1). Η υψηλή αυτή επίδοση είναι αξιοσημείωτα θετική, καθώς περιορίζει το αναπτυξιακό κενό που προκλήθηκε μεταξύ Ελλάδας και Ευρωζώνης στη διάρκεια της κρίσης χρέους και της εφαρμογής των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής. Ωστόσο, το 2023 οι μακροοικονομικές συνθήκες θα επιδεινωθούν. Οι εκτιμήσεις για τον ρυθμό μεγέθυνσης της οικονομίας είναι σύμφωνα με το ΔΝΤ στο 1,8%, την Τράπεζα της Ελλάδος στο 1,5%, ενώ οι τελευταίες εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προβλέπουν μεγέθυνση της τάξης του 1%.

Πίνακας 2.1: Προβλέψεις για τον ετήσιο ρυθμό μεταβολής (%) του πραγματικού ΑΕΠ της Ελλάδας (2022-2023)

	2022	2023
Υπουργείο Οικονομικών (Νοέμβριος)	5,6%	1,8%
Τράπεζα της Ελλάδος (Νοέμβριος)	6,2%	1,5%
Ευρωπαϊκή Επιτροπή (Νοέμβριος)	6%	1%
ΔΝΤ (Οκτώβριος)	5,2%	1,8%
ΟΟΣΑ (Ιούνιος)	4%	2,5%

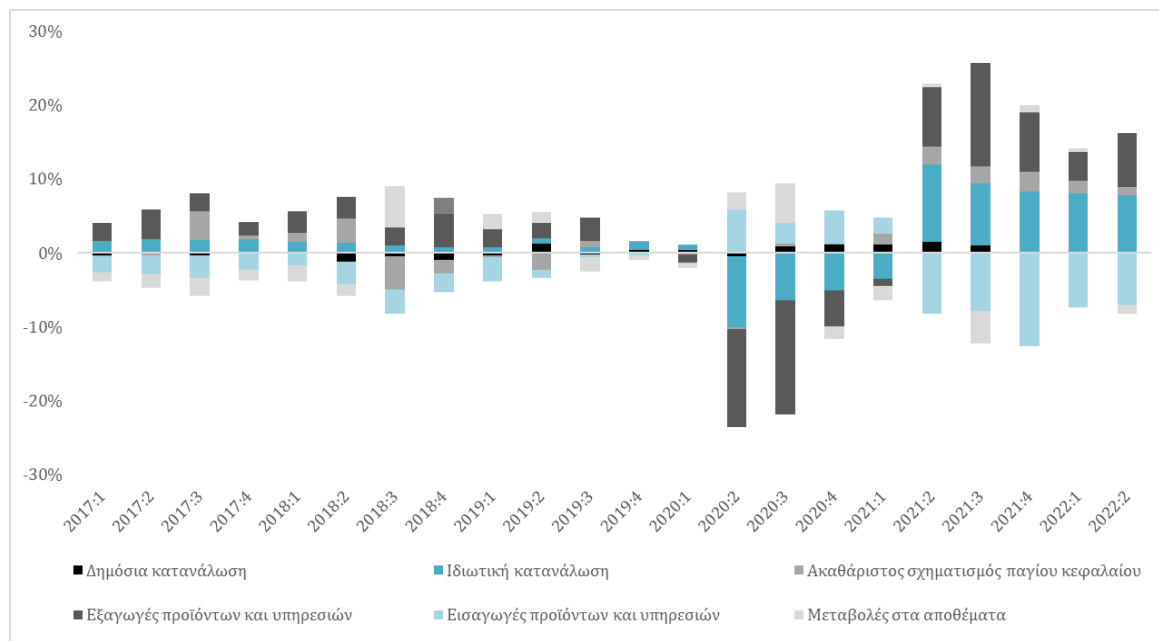
Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (2022), Τράπεζα της Ελλάδος (2022α), EC (2022), IMF (2022), OECD (2022)

Το γεγονός ότι ακόμη και η εκτίμηση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής προβλέπει για την Ελλάδα έναν από τους υψηλότερους ρυθμούς μεγέθυνσης στην ΕΕ δημιουργεί μια αισιοδοξία, η οποία κατά τη γνώμη μας είναι επισφαλής. Η ελληνική οικονομία δεν διαθέτει ισχυρούς ενδογενείς επεκτατικούς μηχανισμούς που θα την επαναφέρουν γρήγορα σε μια πιο ισχυρή και βιώσιμη δυναμική. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ότι, ενώ η οικονομία μας εμφανίζεται το 2023 ανάμεσα στις χώρες με τον υψηλότερο ρυθμό μεγέθυνσης είναι και εκείνη που παρουσιάζει πολύ υψηλό έλλειμμα στο εμπορικό ισοζύγιο, το οποίο λειτουργεί συσταλτικά. Την ίδια στιγμή, λόγω της μεγάλης εξάρτησης της ελληνικής οικονομίας από τον τουρισμό, είναι πιθανό η μείωση των εισοδημάτων στις οικονομίες προέλευσης των τουριστών να οδηγήσει σε χαμηλότερη του

προσδοκώμενου τουριστική δραστηριότητα το 2023. Αν προσθέσουμε τον αναγκαίο περιορισμό της δημοσιονομικής επέκτασης και τις επιδράσεις της ακρίβειας στην αγοραστική δύναμη των νοικοκυριών και την κατανάλωση, τότε η διατηρησιμότητα της δυναμικής της οικονομίας καθίσταται αβέβαιη.

Το Διάγραμμα 2.2 αποτυπώνει τη συμβολή των συνιστωσών της συναθροιστικής ζήτησης στο ΑΕΠ. Το α' τρίμηνο του 2022 καθοριστική συμβολή στην οικονομική μεγέθυνση είχε η κατανάλωση (+8%) και σε δεύτερο βαθμό οι εξαγωγές (+4%). Οι επενδύσεις και η δημόσια κατανάλωση είχαν μικρή θετική επίδραση, ενώ οι εισαγωγές επηρέασαν αρνητικά και σε σημαντικό βαθμό την οικονομία (-7%). Το β' τρίμηνο του 2022 η εικόνα παρέμεινε περίπου ίδια με τη διαφορά ότι οι εξαγωγές είχαν μεγαλύτερο βάρος στην εγχώρια οικονομική δραστηριότητα (+7%). Η συμβολή των επενδύσεων μειώθηκε από 2% το α' τρίμηνο σε 1% το β' τρίμηνο του 2022 επισημαίνοντας για ακόμη μια φορά ότι η επενδυτική συμπεριφορά του επιχειρηματικού τομέα είναι η achilles πτέρνα της ελληνικής οικονομίας. Η μακροοικονομική αυτή εικόνα μάς δείχνει επίσης ότι δεν έχει λάβει χώρα στη συναθροιστική ζήτηση κάποιος μετασχηματισμός που θα δημιουργούσε βιώσιμες συνθήκες επεκτατικής δυναμικής.

Διάγραμμα 2.2: Ποσοστιαία (%) συμβολή των συνιστωσών της ζήτησης στην εξέλιξη του πραγματικού ΑΕΠ (2017:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)

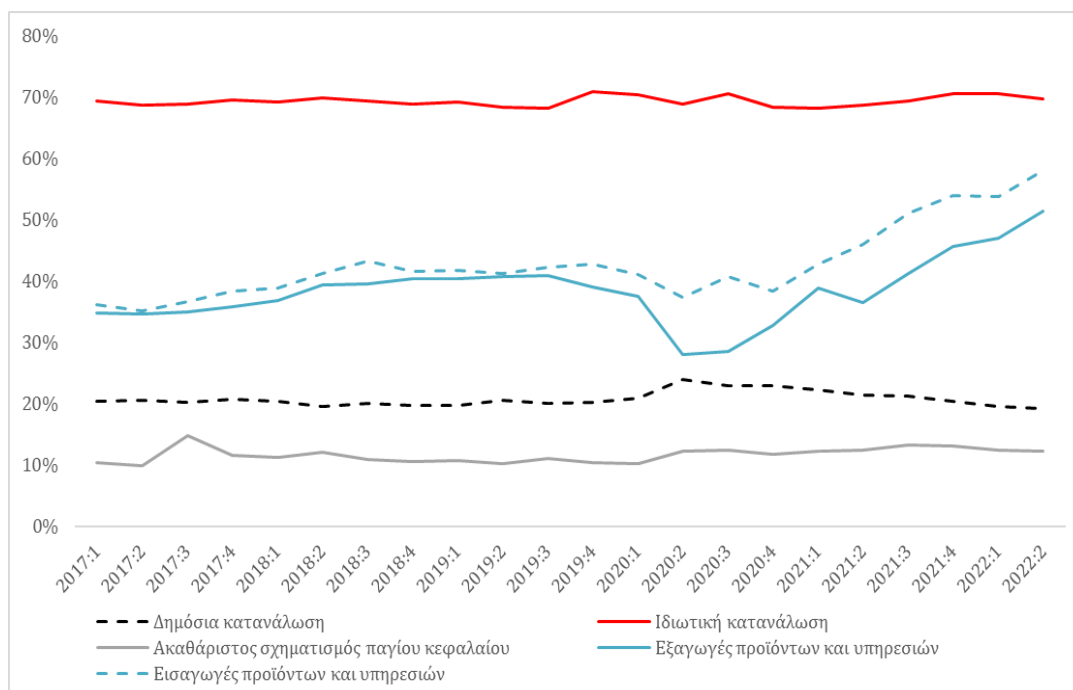

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 8.11.2022)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Στο συμπέρασμα αυτό συνηγορούν και τα στοιχεία του Διαγράμματος 2.3, το οποίο απεικονίζει την εξέλιξη των κύριων συνιστωσών της συναθροιστικής ζήτησης, εκφρασμένων ως ποσοστό του ΑΕΠ. Οι συνολικές επενδύσεις όλων των τομέων της οικονομίας διατηρούνται σταθερές σε χαμηλό επίπεδο (περίπου 12% του ΑΕΠ το α' και το β' τρίμηνο του 2022). Στο ίδιο διάστημα ενισχύθηκαν μόλις κατά 725 εκατ. ευρώ και 500 εκατ. ευρώ σε πραγματικούς όρους έναντι των ίδιων τριμήνων του 2021. Μετά την αύξηση του β' τριμήνου του 2020 ως απόκριση στην έξαρση της πανδημίας, η δημόσια κατανάλωση μειώνεται σταθερά (19,3% του ΑΕΠ το β' τρίμηνο του 2022 έναντι 24% του ΑΕΠ το ίδιο τρίμηνο του 2020), όχι λόγω περικοπής των δαπανών αλλά λόγω αύξησής τους με ρυθμό πολύ μικρότερο του ΑΕΠ. Για παράδειγμα, μεταξύ του β' τριμήνου του 2021 και του β' τριμήνου του 2022 η δημόσια κατανάλωση αυξήθηκε κατά 73 εκατ. ευρώ σε πραγματικούς όρους, αλλά μειώθηκε κατά 3 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 2.3: Συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (2017:1-2022:2, Ελλάδα)

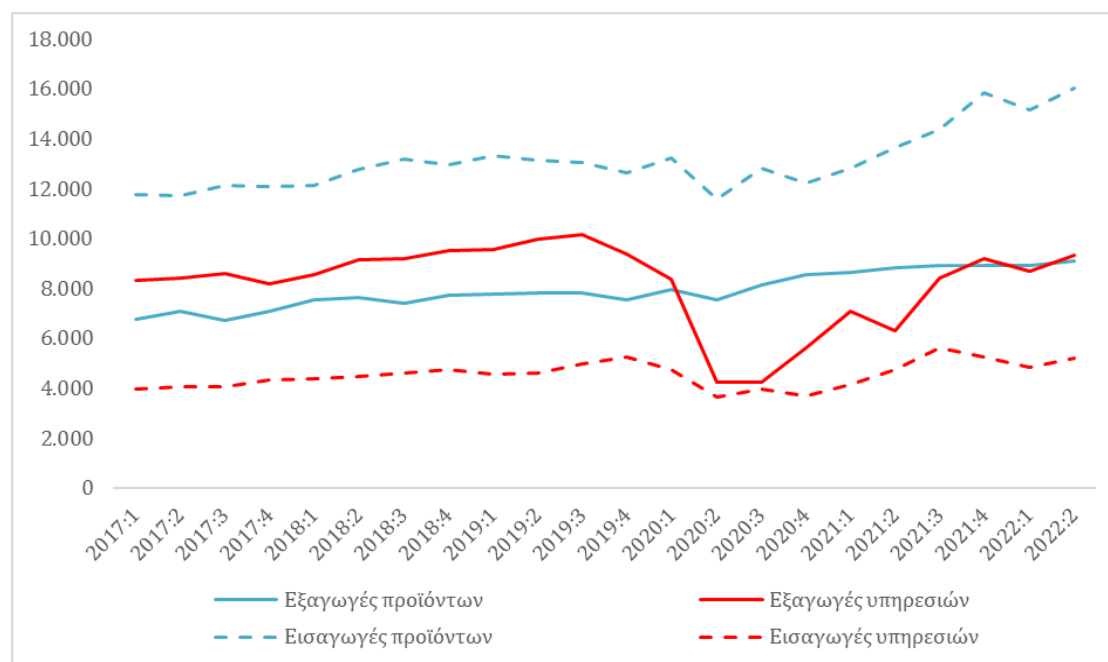
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 8.11.2022)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Η ιδιωτική κατανάλωση το β' τρίμηνο του 2022 αυξήθηκε σε πραγματικούς όρους κατά περίπου 3,4 δισ. ευρώ σε σχέση με το β' τρίμηνο του 2021, αντιστοιχώντας σε αύξηση μίας ποσοστιαίας μονάδας σε όρους ΑΕΠ (από 68,7% σε 69,7% του ΑΕΠ). Αντιθέτως, πολύ μεγάλη αύξηση παρουσιάζουν οι εξαγωγές και οι εισαγωγές υπηρεσιών, οι οποίες το β' τρίμηνο του 2022 ανήλθαν σε 51,4% και 58% του ΑΕΠ αντίστοιχα. Ειδικότερα, μετά το δ' τρίμηνο του 2020 τόσο οι εξαγωγές όσο και οι εισαγωγές παρουσιάζουν μεγάλη αύξηση, η οποία είναι πολύ υψηλότερη από την εξέλιξή τους προ πανδημίας. Το άθροισμα των εισαγωγών και των εξαγωγών ως προς το ΑΕΠ, ως δείκτης του εξωτερικού ανοίγματος της οικονομίας, για πρώτη φορά –τουλάχιστον από το 2017 έως σήμερα– υπερβαίνει το ύψος του ΑΕΠ, αντιστοιχώντας το β' τρίμηνο του 2022 στο 109,4%. Η εξέλιξη αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί θετική για την εξωστρέφεια της οικονομίας, όμως υπάρχουν δύο παράγοντες που δημιουργούν προβληματισμό. Ο πρώτος είναι ότι το εμπορικό έλλειμμα διατηρείται πολύ υψηλό σε σχέση με το προ πανδημίας επίπεδο, φτάνοντας το β' τρίμηνο του

2022 το -6,6% του ΑΕΠ. Ο δεύτερος έχει να κάνει με τη σύνθεση των εξαγωγών και των εισαγωγών, η οποία παρουσιάζεται στο Διάγραμμα 2.4.

Διάγραμμα 2.4: Πραγματικές εξαγωγές και εισαγωγές προϊόντων και υπηρεσιών σε εκατ. ευρώ (2017:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 8.11.2022)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

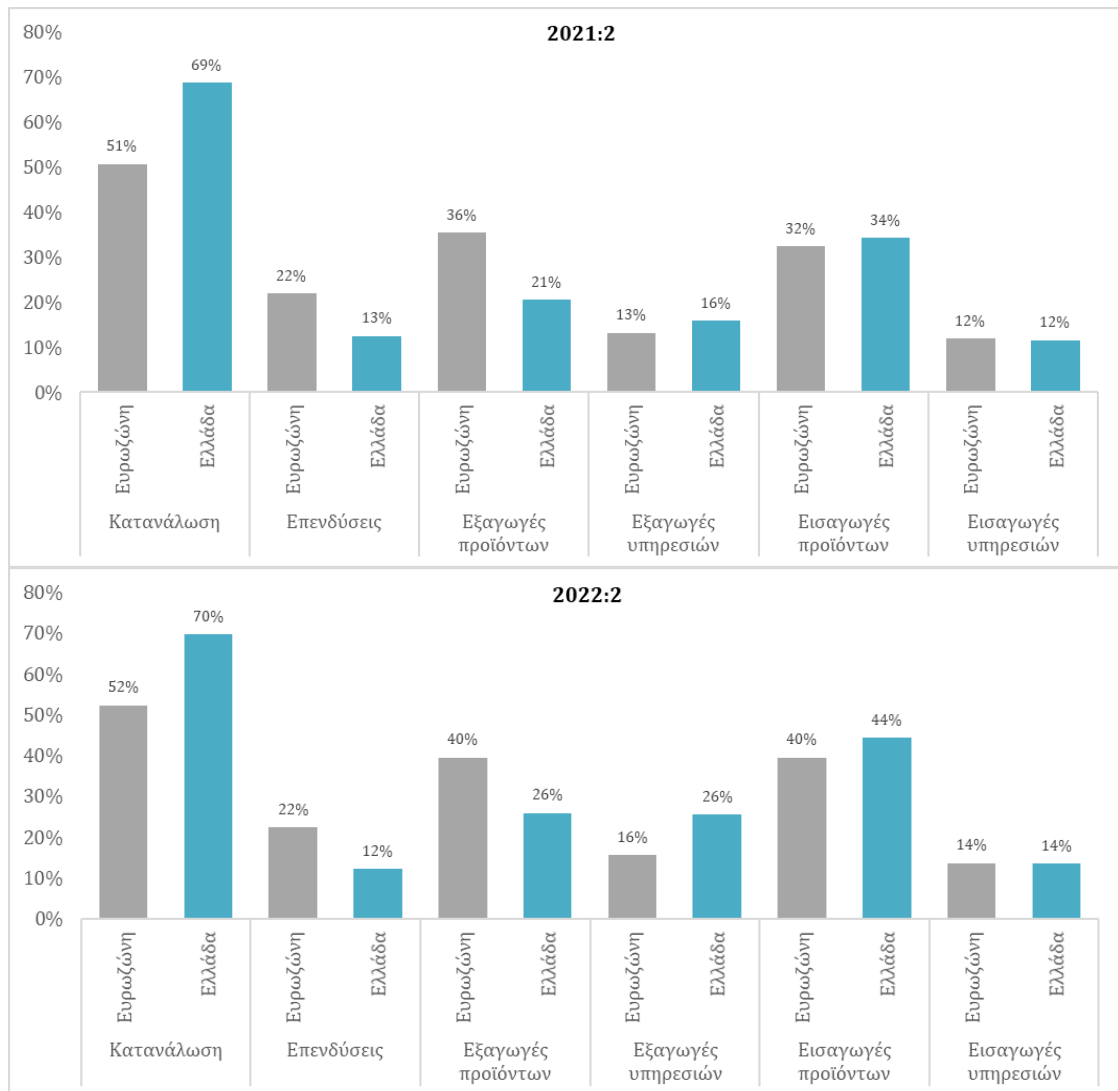
Παρατηρούμε ότι η αύξηση των εξαγωγών δεν προέρχεται από τη βελτιωμένη επίδοση των εξαγωγών προϊόντων, αφού οι μεταβολές τους είναι σταθερές και μικρές (292 εκατ. ευρώ επιπλέον εξαγωγές προϊόντων το β' τρίμηνο του 2022 σε σχέση με το ίδιο τρίμηνο του προηγούμενου έτους). Το εύρημα αυτό δείχνει ότι σε διαρθρωτικό και παραγωγικό επίπεδο δεν έχει σημειωθεί κάποιος μετασχηματισμός ενδεικτικός της βιωσιμότητας της ανάπτυξης της χώρας. Αντίθετα, οι εξαγωγές υπηρεσιών ανακάμπτουν ραγδαία από το δ' τρίμηνο του 2020 και ύστερα, παραμένοντας όμως χαμηλότερα από το β' τρίμηνο του 2019 κατά 670 εκατ. ευρώ. Την ίδια στιγμή, η εξέλιξη των εισαγωγών προϊόντων ακολουθεί την ίδια ανοδική τάση των εξαγωγών υπηρεσιών αποκαλύπτοντας για ακόμη μια φορά την εξάρτηση της οικονομίας από εισαγόμενα ενδιάμεσα και τελικά αγαθά. Το διαχρονικό εμπορικό έλλειμμα συνιστά έναν από τους πιο

σημαντικούς αναπτυξιακούς περιορισμούς της Ελλάδας και πηγή αύξησης της ευθραυστότητας της. Το έλλειμμα αυτό λειτουργεί ως μια συνεχή εκροή ρευστότητας και αγοραστικής δύναμης προς το εξωτερικό με αποσταθεροποιητική επίδραση στο μακροοικονομικό και το χρηματοπιστωτικό σύστημα της οικονομίας.

Η αντιμετώπιση αυτής της διαρθρωτικής αδυναμίας του παραγωγικού συστήματος πρέπει να βρεθεί στο επίκεντρο της ασκούμενης οικονομικής πολιτικής, καθώς είναι ένας από τους προσδιοριστικούς παράγοντες της βιωσιμότητας της ανάπτυξης. Η αναγκαία κλαδική και παραγωγική αναδιάρθρωση της οικονομίας είναι το μόνο μέσο περιορισμού της εξάρτησης της οικονομίας από τις εισαγωγές και τη συνακόλουθη εκροή ρευστότητας και ζήτησης στο εξωτερικό. Επίσης, η αναδιάρθρωση της παραγωγής θα μπορούσε να κατευθυνθεί στη βελτίωση της αυτάρκειας και της επάρκειας της χώρας σε βασικά ενδιάμεσα και τελικά αγαθά και να λειτουργήσει ως μοχλός αναπτυξιακού μετασχηματισμού, ώστε η ελληνική οικονομία να ξεφύγει από το αναπτυξιακό πρότυπο του χαμηλού επιπέδου ανταγωνιστικότητας, παραγωγικότητας και μισθών και να μεταβεί σε ένα νέο υπόδειγμα υψηλής τεχνολογικής έντασης, ποιοτικών θέσεων εργασίας και αξιοπρεπών αμοιβών.

Επίσης, η παραγωγική αναδιάρθρωση είναι το μέσο για έναν βιώσιμο μακροοικονομικό μετασχηματισμό. Στο Διάγραμμα 2.5 παρατηρούμε τη μακρο διάρθρωση της ελληνικής οικονομίας συγκριτικά με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Η κατανάλωση στην Ελλάδα ως ποσοστό του ΑΕΠ είναι υψηλότερη κατά 18 μονάδες. Οι επενδύσεις στον μέσο όρο της Ευρωζώνης αντιστοιχούσαν σταθερά στο 22% του ΑΕΠ, ενώ στην Ελλάδα μειώθηκαν σε όρους ΑΕΠ από 12,5% το β' τρίμηνο του 2021 σε 12,3% το β' τρίμηνο του 2022.

Διάγραμμα 2.5: Επιλεγμένες συνιστώσες της ζήτησης ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2021:2 και 2022:2)

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 8.11.2022)

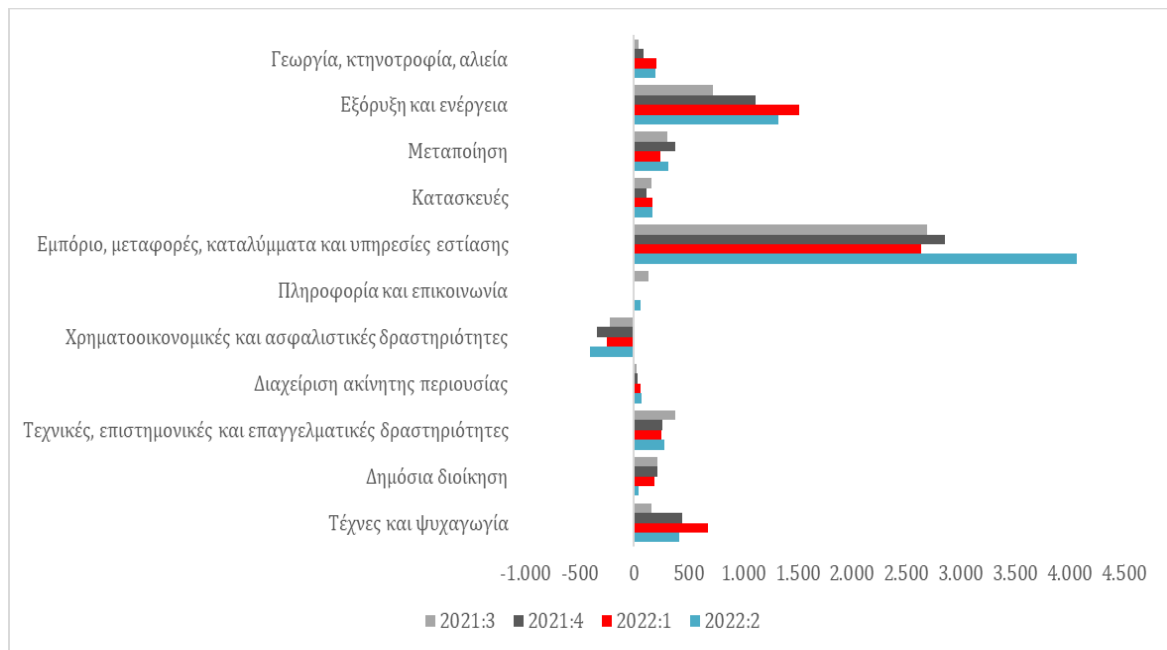
Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Αναφορικά με τις εισαγωγές και τις εξαγωγές, η σταδιακή απόσυρση των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης τόνωσε το διεθνές εμπόριο και συγκεκριμένα τις εξαγωγές και τις εισαγωγές υπηρεσιών, με αποτέλεσμα τις βελτιωμένες επιδόσεις του β' τριμήνου του 2022 σε Ελλάδα και Ευρωζώνη. Ενώ, όμως, στον μέσο όρο της Ευρωζώνης διατηρείται μια πλεονασματική θέση στο εμπορικό ισοζύγιο, με τις εξαγωγές να υπερβαίνουν τις εισαγωγές, στην Ελλάδα, όπως τονίστηκε και προηγουμένως, διατηρείται μια υψηλή ελλειμματική θέση.

Στην Ελλάδα μεταξύ β' τριμήνου του 2021 και β' τριμήνου του 2022 οι εξαγωγές προϊόντων αυξήθηκαν κατά 5 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ, παραμένοντας 14 ποσοστιαίες μονάδες χαμηλότερα από τις αντίστοιχες του μέσου όρου της Ευρωζώνης. Ταυτόχρονα, οι εισαγωγές προϊόντων στην Ελλάδα αυξήθηκαν το ίδιο διάστημα κατά 10 ποσοστιαίες μονάδες, όταν στην Ευρωζώνη η αντίστοιχη αύξηση ήταν 8 ποσοστιαίες μονάδες. Τα ευρήματα αυτά δείχνουν ότι αναγκαία συνθήκη μακροοικονομικού μετασχηματισμού της οικονομίας είναι η σημαντική αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων με ισχυρό διαρθρωτικό κλαδικό αποτύπωμα και η αύξηση των εξαγωγών προϊόντων για τη διασφάλιση των όρων μιας βιώσιμης ανάπτυξης.

Τα παραπάνω συμπεράσματα ενισχύονται περαιτέρω από την ανάλυση της διάρθρωσης του ΑΕΠ από την πλευρά της προσφοράς. Το Διάγραμμα 2.6 αποτυπώνει την ετήσια μεταβολή της πραγματικής ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά κύριο κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Οι περισσότεροι κλάδοι, μεταξύ των οποίων η μεταποίηση και οι τεχνικές, επιστημονικές και επαγγελματικές δραστηριότητες, εμφανίζουν στάσιμη εικόνα, με τις ετήσιες μεταβολές της προστιθέμενης αξίας να είναι κατά μέσο όρο χαμηλότερες των 500 εκατ. ευρώ. Η οικονομική μεγέθυνση στηρίζεται πρωτίστως στον ευρύτερο κλάδο του εμπορίου, μεταφορών, αποθήκευσης, καταλυμάτων και εστίασης, στον οποίο η πραγματική προστιθέμενη αξία αυξήθηκε το β' τρίμηνο του 2022 κατά 4 δισ. ευρώ σε ετήσια βάση. Ακολούθως, σημαντική συμβολή στην ενίσχυση της οικονομικής δραστηριότητας είχαν οι κλάδοι της εξόρυξης και ενέργειας (ετήσια αύξηση 1,3 δισ. ευρώ το β' τρίμηνο του 2022).

Διάγραμμα 2.6: Ετήσια μεταβολή ακαθάριστης προστιθέμενης αξίας ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σε εκατ. ευρώ (2021:3-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)

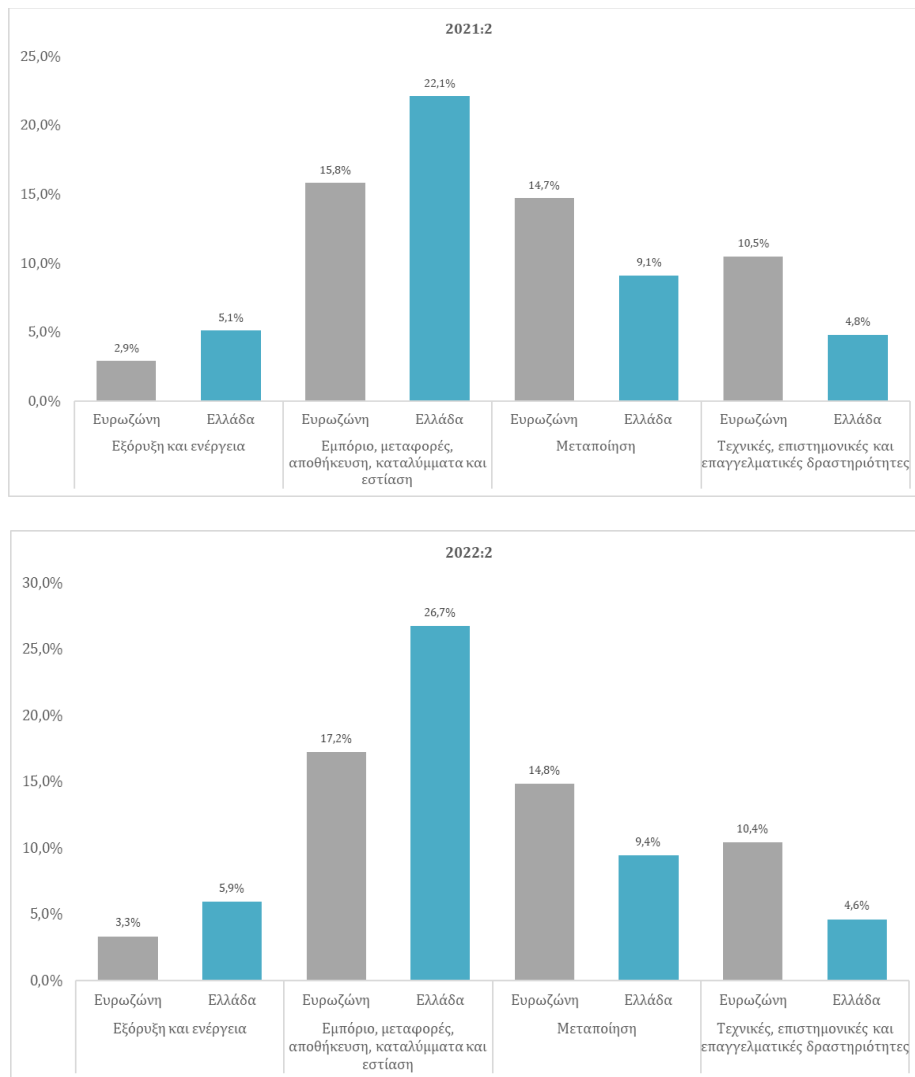

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.11.2022)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Το Διάγραμμα 2.7 παρουσιάζει ως ποσοστό του ΑΕΠ την προστιθέμενη αξία που παράγουν επιλεγμένοι κλάδοι οικονομικής δραστηριότητας στην Ελλάδα και στον μέσο όρο της Ευρωζώνης. Παρατηρούμε ότι το β' τρίμηνο του 2021 η προστιθέμενη αξία του ευρύτερου κλάδου του εμπορίου, μεταφορών, αποθήκευσης, καταλυμάτων και εστίασης στην Ελλάδα ήταν υψηλότερη από την αντίστοιχη στον μέσο όρο της Ευρωζώνης κατά 6,3% σε όρους ΑΕΠ. Το β' τρίμηνο του 2022 η διαφορά αυξήθηκε στο 9,5%. Αντιθέτως, στους κλάδους της μεταποίησης και των τεχνικών, επιστημονικών και επαγγελματικών δραστηριοτήτων η προστιθέμενη αξία στην Ελλάδα ήταν χαμηλότερη κατά περίπου 5,5% και 6% σε όρους ΑΕΠ αντίστοιχα.

Διάγραμμα 2.7: Ακαθάριστη προστιθέμενη αξία επιλεγμένων κλάδων οικονομικής δραστηριότητας ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ σε Ελλάδα και Ευρωζώνη (2021:2 και 2022:2)

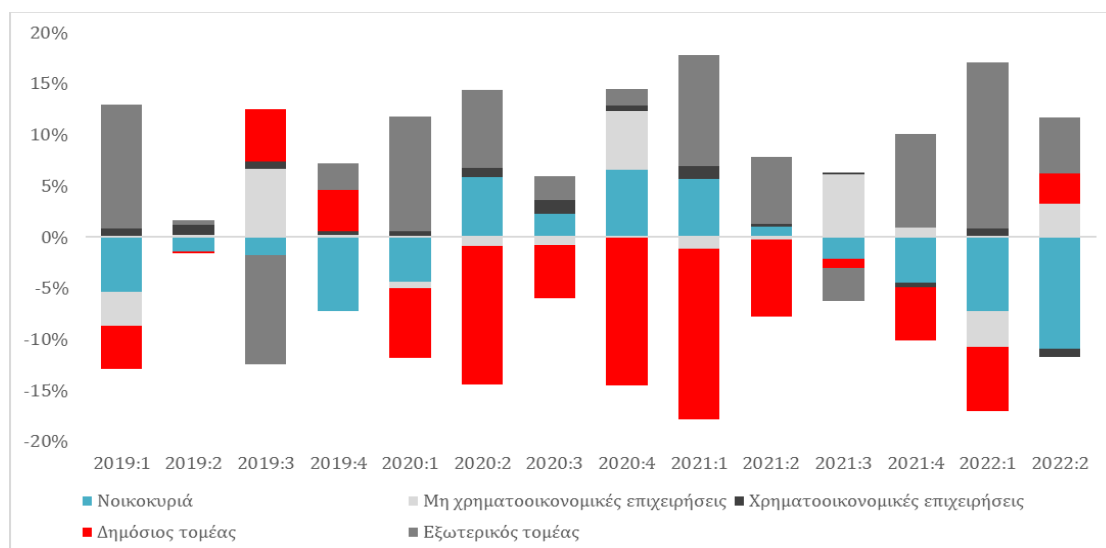
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 9.11.2022)

Σημείωση: Ημερολογιακά και εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Μια άλλη ερμηνευτική διάσταση της δυναμικής της οικονομίας είναι η συσχετίσή της με τη βιωσιμότητα των ισοζυγίων των βασικών θεσμικών τομέων. Ο κίνδυνος ενδογενούς ευθραυστότητας της οικονομίας αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 2.8. Παρατηρούμε ότι το β' τρίμηνο του 2022, όταν το ισοζύγιο του δημόσιου τομέα κατέγραφε πλεόνασμα για πρώτη φορά μετά το 2020, το έλλειμμα στο ισοζύγιο των νοικοκυριών αντιστοιχούσε περίπου στο 11% του

ΑΕΠ.² Αν λάβουμε υπόψη την προοπτική μετάβασης της οικονομίας σε δημοσιονομικά πλεονάσματα την επόμενη περίοδο στο πλαίσιο του αναθεωρημένου συμφώνου σταθερότητας, τότε είναι πιθανό να παγιωθεί το έλλειμμα στο ισοζύγιο των νοικοκυριών εάν δεν σημειωθεί βελτίωση του διαθέσιμου εισοδήματος από μη δημοσιονομικές πηγές. Μια τέτοια εξέλιξη θα επέφερε αρνητική επίδραση στην καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών και στη χρηματοπιστωτική φερεγγυότητά τους.

Διάγραμμα 2.8: Ισοζύγια των θεσμικών τομέων ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ (2019:1-2022:2, Ελλάδα)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.11.2022)

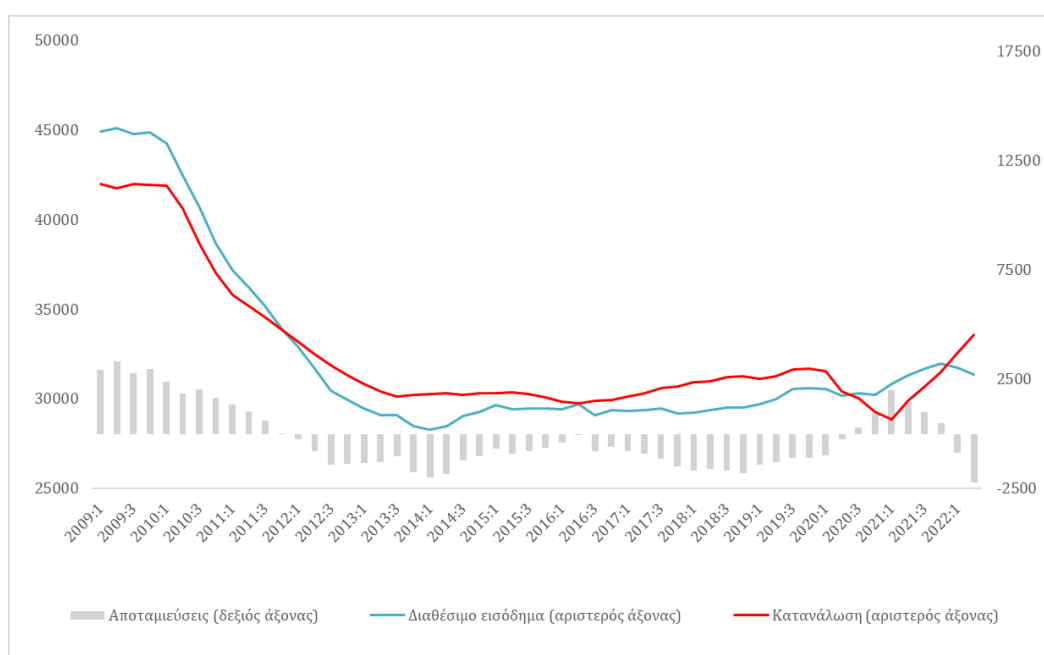
Σημείωση: Μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Το ισοζύγιο είναι το μέγεθος που προκύπτει αν αφαιρεθούν οι κεφαλαιακές δαπάνες και μεταβιβάσεις από τις αποταμιεύσεις ή τα κέρδη μετά φόρων και τόκων. Το ισοζύγιο του δημόσιου τομέα είναι το δημοσιονομικό ισοζύγιο, ενώ το ισοζύγιο του εξωτερικού τομέα είναι το ισοζύγιο πληρωμών με αντίστροφο πρόσημο.

Συνεπώς, η υψηλή εξάρτηση του ΑΕΠ από την κατανάλωση υποδηλώνει ότι η δυναμική της οικονομίας το επόμενο διάστημα θα προσδιοριστεί σε μεγάλο βαθμό από την εξέλιξη του ισοζυγίου των νοικοκυριών. Στο Διάγραμμα 2.9 παρατηρούμε ότι το 2022 η κατανάλωση των νοικοκυριών αυξήθηκε με μεγαλύτερο ρυθμό από το διαθέσιμο εισόδημα, με συνέπεια οι αποταμιεύσεις

² Τα συγκεκριμένα στοιχεία δεν ενσωματώνουν εποχική διόρθωση.

των νοικοκυριών να είναι εκ νέου αρνητικές. Η συνθήκη αυτή, ενώ λειτουργεί σταθεροποιητικά για την κατανάλωση και την εγχώρια οικονομική δραστηριότητα, υπονομεύει τη χρηματοπιστωτική κατάσταση των νοικοκυριών και επιδεινώνει την ευθραυστότητα της οικονομίας, γιατί περιορίζει την ικανότητα των νοικοκυριών να αντεπεξέλθουν στις φορολογικές και στις δανειακές τους υποχρεώσεις. Επίσης, ανάλογα με την εξέλιξη του διαθέσιμου εισοδήματος, η χρηματοπιστωτική αυτή κατάσταση δύναται να επηρεάσει τη μεσοπρόθεσμη εξέλιξη της κατανάλωσης.

Διάγραμμα 2.9: Πραγματικό διαθέσιμο εισόδημα, κατανάλωση και αποταμιεύσεις των νοικοκυριών σε εκατ. ευρώ (2009:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.11.2022)

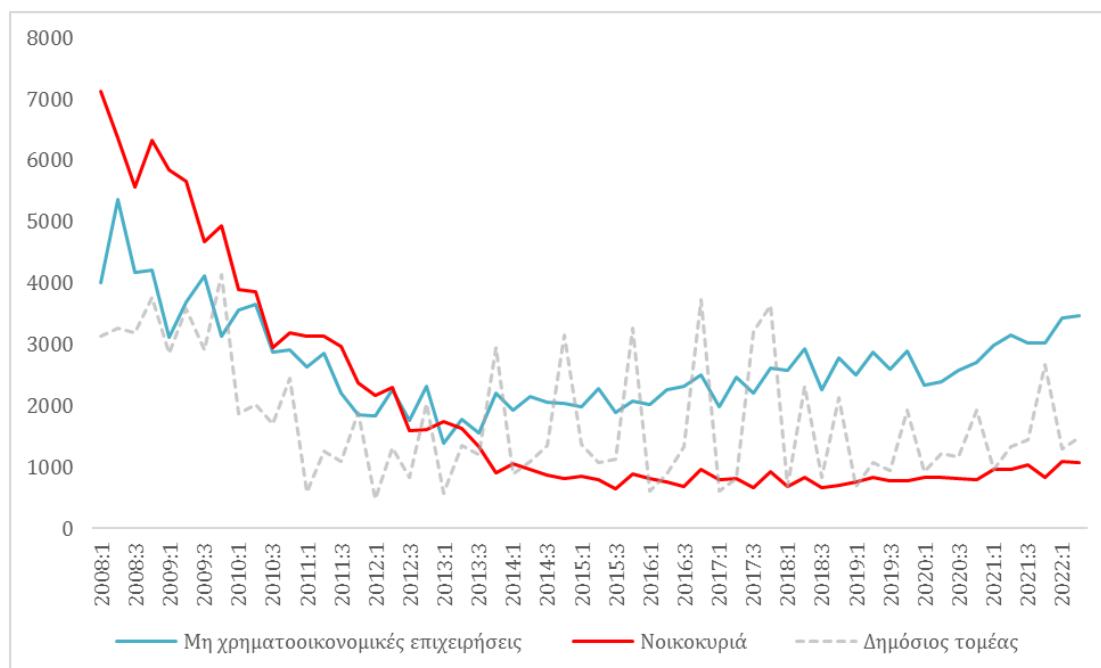
Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων τριμήνων. Τα μεγέθη έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον αποπληθωριστή κατανάλωσης. Τα αποτελέσματα προ του 2010 είναι ενδεικτικά, αφού δεν έχουν αναθεωρηθεί από την ΕΛΣΤΑΤ.

Για να υπάρξει διατηρήσιμη επέκταση της κατανάλωσης, θα πρέπει να ενισχυθεί το διαθέσιμο εισόδημα των νοικοκυριών. Συνεπώς, η στήριξη του διαθέσιμου εισοδήματος μέσω της αύξησης της απασχόλησης και των μισθών και της

μείωσης της φορολογίας θα προσδιορίσει τη δυναμική και τη διατηρησιμότητα της μεγέθυνσης της οικονομίας το επόμενο χρονικό διάστημα.

Ένας όρος για να περιοριστεί αυτή η υψηλή συσχέτιση μεταξύ των ισοζυγίων του κράτους και των νοικοκυριών είναι οι επιχειρήσεις να καταγράψουν έλλειμμα στο δικό τους ισοζύγιο λόγω ενισχυμένης επενδυτικής δραστηριότητας και το ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών να γίνει πλεονασματικό, ώστε να περιοριστεί η εκροή ρευστότητας προς το εξωτερικό. Το Διάγραμμα 2.10 παρουσιάζει την εξέλιξη του όγκου των επενδύσεων ανά θεσμικό τομέα. Οι επενδύσεις των νοικοκυριών σε κατοικίες και σε διαρκή καταναλωτικά αγαθά είναι σταθεροποιημένες σε πολύ χαμηλό επίπεδο. Βέβαια, μεγαλύτερη σημασία για την αναπτυξιακή πορεία της οικονομίας έχουν οι επενδύσεις των επιχειρήσεων. Οι πραγματικές ακαθάριστες επενδύσεις του επιχειρηματικού τομέα συνέχισαν να αυξάνονται το α' εξάμηνο του 2022 με περίπου τον ίδιο ρυθμό με αυτόν που επικρατούσε πριν από το ξέσπασμα της πανδημικής κρίσης. Το α' τρίμηνο του 2022 οι επιχειρηματικές επενδύσεις ήταν ύψους περίπου 3,43 δισ. ευρώ (444 εκατ. υψηλότερες από αυτές του α' τριμήνου του 2021), ενώ το β' τρίμηνο ήταν περίπου 3,46 δισ. ευρώ (303 εκατ. ευρώ πάνω από τις επενδύσεις του ίδιου τριμήνου του 2021).

Διάγραμμα 2.10: Πραγματικές επενδύσεις ανά θεσμικό τομέα σε εκατ. ευρώ
(2008:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)

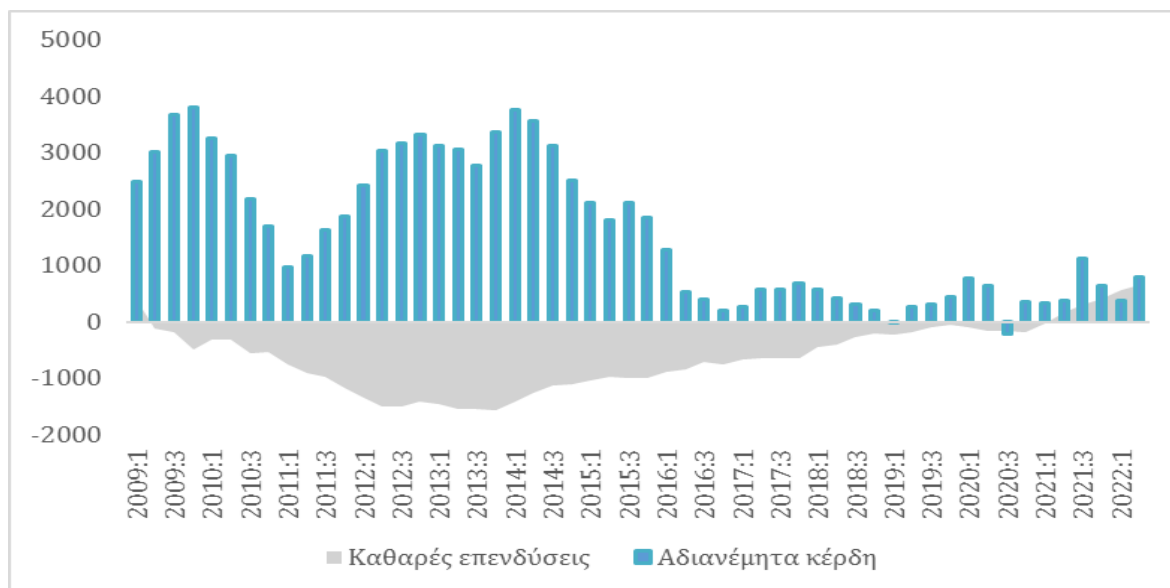
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat (επεξεργασία ΙΝΕ ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.11.2022)

Σημείωση: Μη εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Τα μεγέθη έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον αποπληθωριστή ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου. Τα αποτελέσματα προ του 2010 είναι ενδεικτικά, αφού δεν έχουν αναθεωρηθεί από την ΕΛΣΤΑΤ.

Αναμφίβολα θετική εξέλιξη είναι το γεγονός ότι οι καθαρές επενδύσεις, δηλαδή αφού αφαιρεθούν οι αποσβέσεις από τον ακαθάριστο σχηματισμό παγίου κεφαλαίου, πέρασαν σε θετικό έδαφος το δ' τρίμηνο του 2020 για πρώτη φορά από το 2009 (βλ. Διάγραμμα 2.11). Εφόσον συνεχιστεί αυτή η τάση, πιθανόν να σηματοδοτήσει μια πορεία αντιστροφής της αποεπένδυσης που σημειώθηκε στη διάρκεια της οικονομικής κρίσης. Από την εξέταση του διαγράμματος γίνεται προφανές ότι τα τελευταία τρίμηνα τα αδιανέμητα κέρδη, τα οποία το α' εξάμηνο του 2022 ήταν περίπου κατά 850 εκατ. ευρώ υψηλότερα του α' εξαμήνου του 2019, αντιστοιχούν στις καθαρές επενδύσεις. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει ότι στο σύνολό του ο επιχειρηματικός τομέας αξιοποιεί σε μεγαλύτερο βαθμό τα κέρδη του για να επενδύσει. Παράλληλα, αυξημένη είναι η

ζήτηση για νέα δάνεια, τα οποία όμως εξυπηρετούν τόσο την ανάγκη χρηματοδότησης επενδυτικών έργων όσο και κεφαλαίων κίνησης.³

Διάγραμμα 2.11: Πραγματικές καθαρές επενδύσεις και αδιανέμητα κέρδη των μη χρηματοοικονομικών επιχειρήσεων σε εκατ. ευρώ (2009:1-2022:2, Ελλάδα, σταθερές τιμές 2015)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ και Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.11.2022)

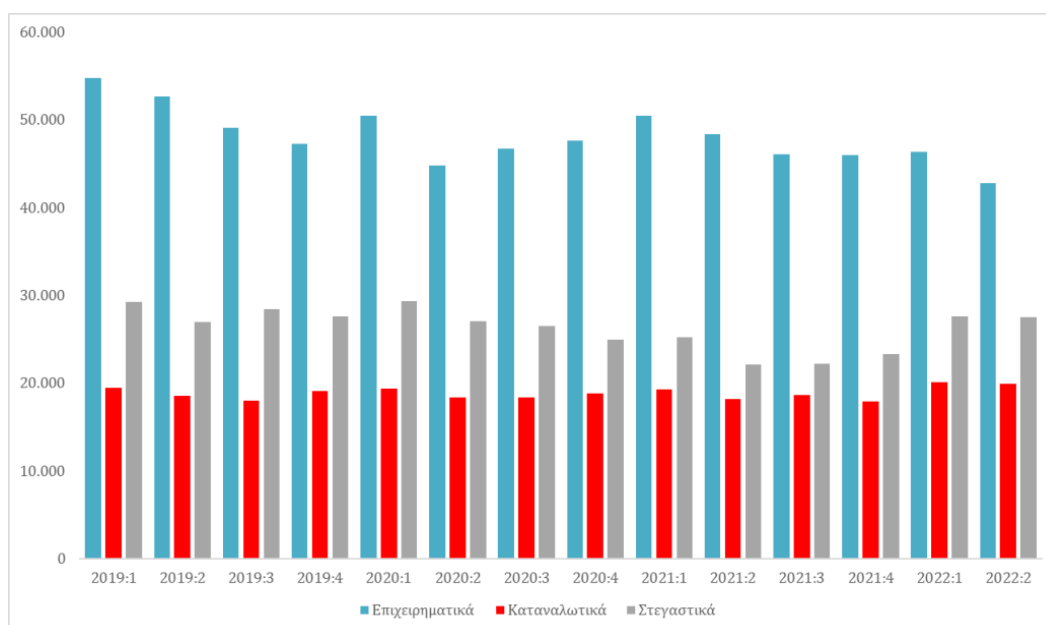
Σημείωση: Κυλιόμενοι μέσοι όροι τεσσάρων τριμήνων. Τα μεγέθη έχουν αποπληθωριστεί με βάση τον αποπληθωριστή ακαθάριστου σχηματισμού παγίου κεφαλαίου. Τα αποτελέσματα προ του 2010 είναι ενδεικτικά, αφού δεν έχουν αναθεωρηθεί από την ΕΛΣΤΑΤ.

Συνολικά, ο μικρός όγκος των ιδιωτικών επενδύσεων σε συνδυασμό με τις αρνητικές αποταμιεύσεις των νοικοκυριών και το υψηλό εμπορικό έλλειμμα συνθέτουν μια κατάσταση όπου οι ενδογενείς επεκτατικές δυνάμεις της οικονομίας δεν δημιουργούν όρους διατηρήσιμης μεγέθυνσης και βιώσιμης ανάπτυξης. Αν σε αυτή τη μάκρο εικόνα προσθέσουμε και τη μετάβαση της οικονομίας σε δημοσιονομικά πλεονάσματα τα αμέσως επόμενα χρόνια, τότε δημιουργούνται συνθήκες αβέβαιης διατηρησιμότητας της μεγέθυνσης και ευθραυστότητας. Η επιδείνωση της φερεγγυότητας των νοικοκυριών εξαιτίας της αρνητικής αποταμίευσης είναι μια πρώτη ένδειξη αυτής της

³ Βλ. Τράπεζα της Ελλάδος (2022β).

ευθραυστότητας, η οποία ήδη εκδηλώνεται με την αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων τους. Στο Διάγραμμα 2.12 παρατηρούμε τον υψηλό όγκο των μη εξυπηρετούμενων επιχειρηματικών δανείων, που ωστόσο το β' τρίμηνο του 2022 υποχώρησαν κατά περίπου 5,5 δισ. ευρώ σε ετήσια βάση, και την αύξηση των καταναλωτικών και των στεγαστικών δανείων το α' εξάμηνο του 2022. Συγκεκριμένα, τα καταναλωτικά δάνεια αυξήθηκαν κατά 1,73 δισ. ευρώ σε σχέση με το β' τρίμηνο του 2021 και τα στεγαστικά κατά 5,43 δισ. ευρώ στο ίδιο διάστημα.

Διάγραμμα 2.12: Μη εξυπηρετούμενα δάνεια ανά τύπο δανείου σε εκατ. ευρώ (2019:1-2022:2, Ελλάδα)

Πηγή: Τράπεζα της Ελλάδος (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Τα μη εξυπηρετούμενα δάνεια του διαγράμματος είναι το άθροισμα των μη εξυπηρετούμενων δανείων που διαχειρίζονται τα εγχώρια χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και των μη εξυπηρετούμενων δανείων που έχουν μεταβιβαστεί σε χρηματοπιστωτικά ιδρύματα του εξωτερικού και τα διαχειρίζονται εγχώριες εταιρείες διαχείρισης απαιτήσεων από δάνεια και πιστώσεις.

Ολοκληρώνοντας, η δημιουργία συνθηκών βιώσιμης ανάπτυξης πρέπει να παραμείνει στο επίκεντρο της οικονομικής πολιτικής, όπως και η διαμόρφωση των όρων διατηρησιμότητας της οικονομικής μεγέθυνσης. Έχουμε επισημάνει σε πολλές Εκθέσεις του ΙΝΕ ΓΣΕΕ ότι ο παραγωγικός και μακροοικονομικός

μετασχηματισμός της ελληνικής οικονομίας ως καθοριστικός όρος της βιωσιμότητας της ανάπτυξης προϋποθέτει: α) σημαντικές αλλαγές στην επενδυτική συμπεριφορά του εγχώριου ιδιωτικού τομέα και αποτελεσματικές μεταρρυθμίσεις προσέλκυσης άμεσων ξένων επενδύσεων, β) παρεμβάσεις οικονομικής πολιτικής που να οδηγούν σε διατηρήσιμη αύξηση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών και γ) εξελικτικό σχεδιασμό της αναδόμησης του παραγωγικού προτύπου της χώρας.

Με δεδομένη τη σημερινή μακροοικονομική δομή της οικονομίας, η αποφυγή υφεσιακών συνθηκών και η επίτευξη ενός υψηλού ρυθμού οικονομικής μεγέθυνσης βραχυμεσοπρόθεσμα θα εξαρτηθεί από την ενίσχυση του διαθέσιμου εισοδήματος των νοικοκυριών. Αυτό προϋποθέτει στήριξη της βιώσιμης και παραγωγικής απασχόλησης, αύξηση του κατώτατου μισθού και των κλαδικών μισθών και μείωση της φορολογικής επιβάρυνσης. Η ενίσχυση του διαθέσιμου εισοδήματος θα έχει θετική επίδραση στην κατανάλωση και στη φερεγγυότητα των νοικοκυριών και, μέσω αυτών, στο μακροοικονομικό και στο χρηματοπιστωτικό σύστημα. Μεσομακροπρόθεσμα κλειδί για την επαναφορά της οικονομίας σε σταθερή δυναμική μεγέθυνσης είναι η αύξηση των παραγωγικών επενδύσεων, το έλλειμμα των οποίων αποτελεί χρόνια παθογένεια της ελληνικής οικονομίας. Η αξιοποίηση των πόρων του ΕΣΠΑ και του Ταμείου Ανάκαμψης και Ανθεκτικότητας είναι καθοριστικής σημασίας. Αποτελεσματικό εργαλείο επεκτατικής παρέμβασης θα μπορούσε να είναι η αύξηση των δημόσιων επενδύσεων στην κατεύθυνση της ψηφιακής και της πράσινης μετάβασης.

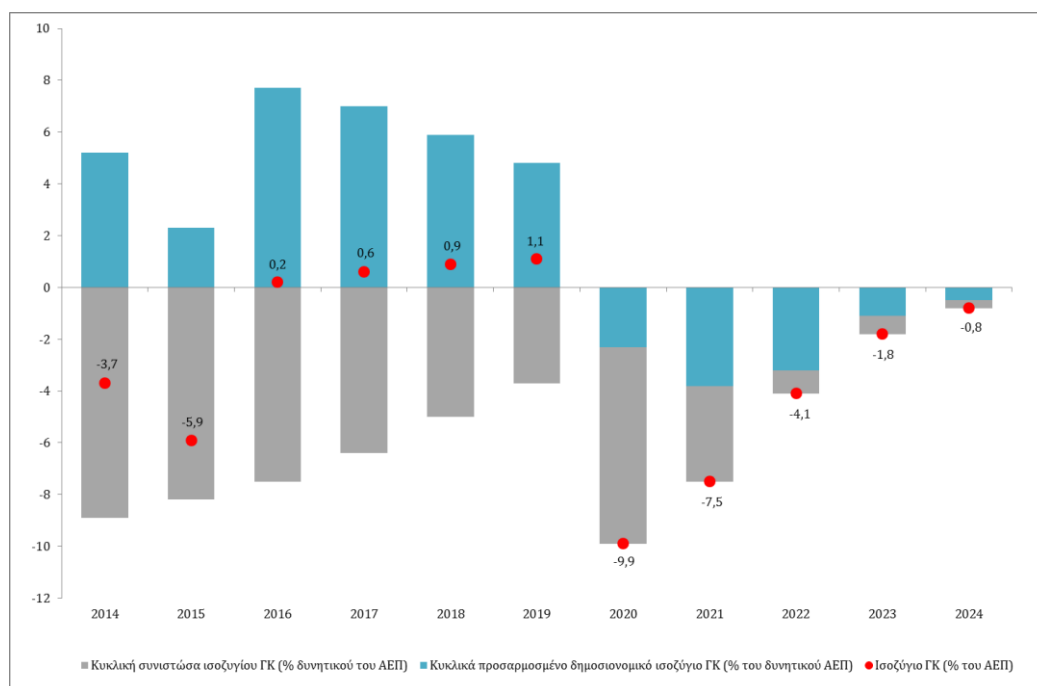
3. Δημοσιονομικές εξελίξεις

Το δημοσιονομικό σύστημα της ελληνικής οικονομίας συνεχίζει να αποσταθεροποιείται από τους κραδασμούς που έχουν προκαλέσει η πανδημία και η πληθωριστική κρίση. Παρά τη μεγέθυνση της οικονομίας το α' εξάμηνο του 2022 και τη θετική επίδραση του πληθωρισμού σε βασικά δημοσιονομικά μεγέθη, η επιδείνωση της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών και η επίδρασή της στην κατανάλωση και τη μεγέθυνση, η αύξηση των επιτοκίων εξαιτίας της σύσφιξης της νομισματικής πολιτικής διεθνώς και η γεωπολιτική αστάθεια αποτελούν εστίες ανησυχίας για τις προοπτικές ταχείας και διατηρήσιμης επανόδου της χώρας σε συνθήκες δημοσιονομικής συνοχής. Στο πλαίσιο αυτό, η δημοσιονομική διαχείριση της πληθωριστικής κρίσης πρέπει να γίνει με τρόπο συνετό, δίνοντας προτεραιότητα σε μέτρα που στηρίζουν το διαθέσιμο εισόδημα των πιο ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, ενισχύουν τις ροές ρευστότητας στην οικονομία και έχουν υψηλό επεκτατικό αποτέλεσμα σε όρους εισοδήματος και ποιοτικής απασχόλησης. Μια τέτοια σύνθετη επιλογή αποτελεί πρόκληση αλλά και αναγκαιότητα, ώστε να διασφαλιστεί σε μεσομακροπρόθεσμο ορίζοντα η φερεγγυότητα της χώρας, ειδικά μέσα στο επιδεινούμενο εξωτερικό περιβάλλον της οικονομίας.

Το 2022 αναμένεται να είναι ένα ακόμη έτος δημοσιονομικής ανισορροπίας, με το ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης να εκτιμάται, σύμφωνα με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή, ότι θα διαμορφωθεί στο -4,1% του ΑΕΠ, έναντι ελλείμματος 7,5% του ΑΕΠ το 2021 (Διάγραμμα 3.1). Για το 2023, ο δημόσιος τομέας θα εξακολουθήσει να καταγράφει ελλειμματικό ισοζύγιο, με το συνολικό δημοσιονομικό αποτέλεσμα να διαμορφώνεται στο -1,8% του ΑΕΠ και να παραμένει αρνητικό και το 2024 (-0,8% του ΑΕΠ). Στο Διάγραμμα 3.1 αποτυπώνεται επίσης ο δημοσιονομικός αντίκτυπος της πληθωριστικής κρίσης. Παρατηρούμε ότι το 2022 το μεγαλύτερο μέρος του ελλείμματος του ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης εκτιμάται ότι θα προέλθει από το κυκλικά προσαρμοσμένο σκέλος του εξαιτίας των εκτεταμένων δημοσιονομικών μέτρων που λήφθηκαν, μεταξύ άλλων, για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης. Το 2023 και το 2024 προβλέπεται περαιτέρω βελτίωση τόσο του κυκλικά προσαρμοσμένου όσο και του κυκλικού ελλείμματος της Γενικής Κυβέρνησης ως

αποτέλεσμα της δημοσιονομικής προσαρμογής και της σταθεροποίησης της οικονομίας.

Διάγραμμα 3.1: Συνολικό, κυκλικά προσαρμοσμένο και κυκλικό ισοζύγιο της Γενικής Κυβέρνησης (2014 -2024)

Πηγή: AMECO (πρόσβαση: 16.11.2022)

Όσον αφορά το πρωτογενές αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης, αυτό εκτιμάται από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή ότι θα διαμορφωθεί το 2022 στο -1,6% του ΑΕΠ, έναντι -5% του ΑΕΠ το 2021. Για το 2023 το πρωτογενές ισοζύγιο αναμένεται να είναι για πρώτη φορά μετά το 2019 πλεονασματικό και να ανέλθει στο 1,1% του ΑΕΠ, ενώ το 2024 το πρωτογενές πλεόνασμα θα αυξηθεί στο 2,2% του ΑΕΠ. Αντίστοιχες είναι και οι εκτιμήσεις της Κυβέρνησης με το συνολικό δημοσιονομικό ισοζύγιο να εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί το 2022 στο -4,1% του ΑΕΠ και το 2023 στο -2% του ΑΕΠ (βλ. Πίνακα 3.1). Όσον αφορά το πρωτογενές αποτέλεσμα της Γενικής Κυβέρνησης, αυτό, βάσει των εκτιμήσεων της Κυβέρνησης, θα ανέλθει στο -1,6% του ΑΕΠ φέτος και στο 0,7% του ΑΕΠ το 2023.

Πίνακας 3.1: Βασικά μεγέθη Γενικής Κυβέρνησης (σε εκατ. ευρώ και ποσοστό [%] του ΑΕΠ)

	2021	Εκτίμηση 2022	Πρόβλεψη 2023
1. Ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA	-13.537	-8.535	-4.461
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	-7,5	-4,1	-2,0
2. Ενοποιημένοι τόκοι Γενικής Κυβέρνησης	4.521	5.127	6.129
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	2,5	2,4	2,7
3. Πρωτογενές αποτέλεσμα Γενικής Κυβέρνησης κατά ESA	-9.017	-3.408	1.688
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	-5,0	-1,6	0,7
5. Χρέος Γενικής Κυβέρνησης	353.434	355.000	357.000
<i>Ως ποσοστό (%) του ΑΕΠ</i>	194,5	168,9	159,3
6. ΑΕΠ (τρέχουσες τιμές)	181.675	210.170	224.134

Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (ΥΠΟΙΚ, 2022)

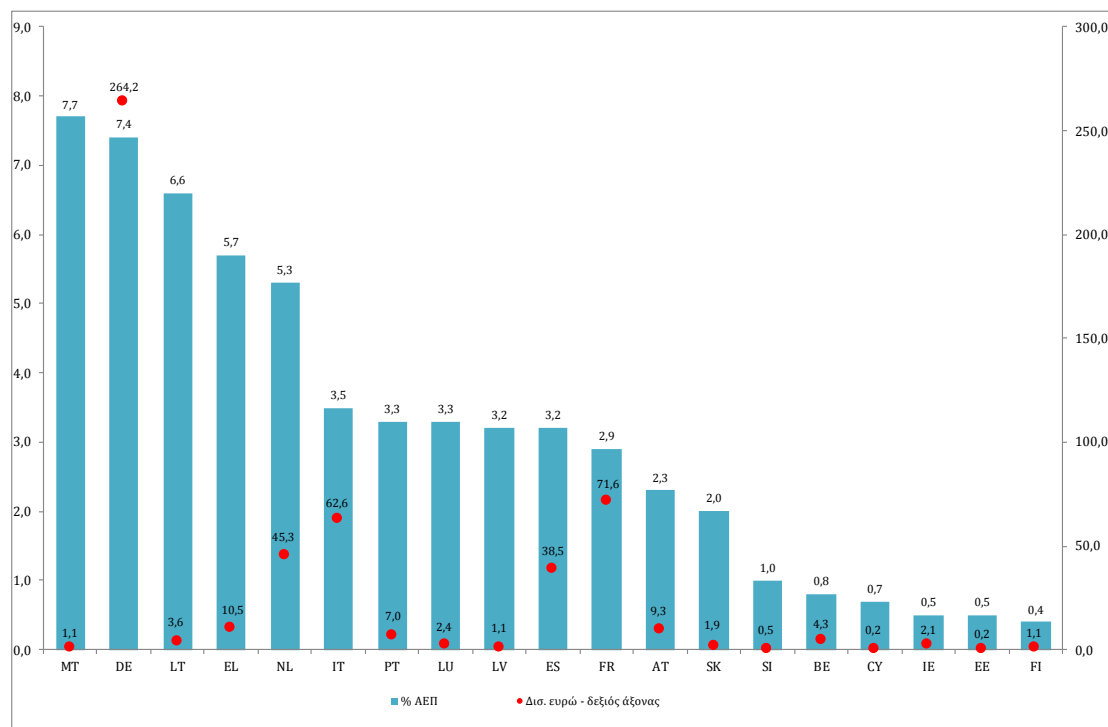
Σημειώνεται ότι, σύμφωνα με την Εισηγητική Έκθεση του Προϋπολογισμού του 2023,⁴ μόνο για το 2022 το εκτιμώμενο κόστος των μέτρων που θα ληφθούν για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης θα ανέλθει στα 10.705 εκατ. ευρώ, εκ των οποίων τα 5.905 εκατ. ευρώ θα καλυφθούν από τα έσοδα του Ταμείου Ενεργειακής Μετάβασης, με την καθαρή δημοσιονομική επιβάρυνση να ανέρχεται έτσι στα 4.800 εκατ. ευρώ. Επιπλέον, για την αντιμετώπιση της πανδημίας Covid-19 το συνολικό ύψος των παρεμβάσεων για φέτος εκτιμάται ότι θα ανέλθει στα 4.395 εκατ. ευρώ. Από αυτά περίπου 518 εκατ. ευρώ θα καλυφθούν από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων, ενώ 1.662 εκατ. ευρώ από τον τακτικό κρατικό προϋπολογισμό.

Ενδεικτικό της δημοσιονομικής επιβάρυνσης που έχει προκαλέσει η ενεργειακή κρίση στη χώρα μας είναι ότι ως ποσοστό του ΑΕΠ το σύνολο των παρεμβάσεων που αποφασίστηκε στην Ελλάδα από το ξέσπασμα της κρίσης (Σεπτέμβριος 2021) έως τον Οκτώβριο του 2022 για τη στήριξη νοικοκυριών και επιχειρήσεων ανήλθε στο 5,7%, που αποτελεί την 4η υψηλότερη επίδοση μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης μετά τη Μάλτα, τη Γερμανία και τη Λιθουανία (βλ. Διάγραμμα 3.2). Αντίθετα απ' ό,τι συμβαίνει στη χώρα μας, σε άλλες οικονομίες με σχετικά υψηλά ποσοστά δημόσιου χρέους οι αντίστοιχες παρεμβάσεις ήταν συγκριτικά χαμηλότερες. Έτσι, στην Ιταλία το ύψος τους δεν

⁴ Βλ. ΥΠΟΙΚ (2022).

ξεπέρασε το 3,5% του ΑΕΠ, στην Πορτογαλία το 3,3% του ΑΕΠ, ενώ στην Ισπανία το 3,2% του ΑΕΠ.

Διάγραμμα 3.2: Δημοσιονομικές παρεμβάσεις για την αντιμετώπιση της ενεργειακής κρίσης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (Σεπτέμβριος 2021- Οκτώβριος 2022)

Πηγή: Sgaravatti et al. (2022)

Ως αποτέλεσμα, στο σύνολο της τριετίας 2020-2022 η Ελλάδα κατέγραψε τη μεγαλύτερη δημοσιονομική επέκταση μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης. Από τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.3 φαίνεται ότι η μεταβολή του διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου της Γενικής Κυβέρνησης την εν λόγω περίοδο ανήλθε στη χώρα μας στις -7,7 ποσοστιαίες μονάδες του δυνητικού ΑΕΠ, ακολουθούμενη από τη Λετονία και την Ιρλανδία (-5,7%), τη Σλοβενία (-5,4%) και τη Μάλτα (-4,8%). Αξίζει να σημειωθεί ότι μόνο τη διετία της πανδημικής κρίσης (2020 και 2021) η συνολική προσαρμογή του διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου στην Ελλάδα ήταν της τάξης των -8,9 ποσοστιαίων μονάδων του δυνητικού ΑΕΠ. Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, το 2023 και το 2024 θα είναι έτη δημοσιονομικής σύσφιξης, με το

διαρθρωτικό πρωτογενές ισοζύγιο να βελτιώνεται σωρευτικά κατά 3,4 ποσοστιαίες μονάδες του δυνητικού ΑΕΠ.

Διάγραμμα 3.3: Μεταβολή διαρθρωτικού πρωτογενούς ισοζυγίου ως ποσοστό του δυνητικού ΑΕΠ στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (2020-2022)

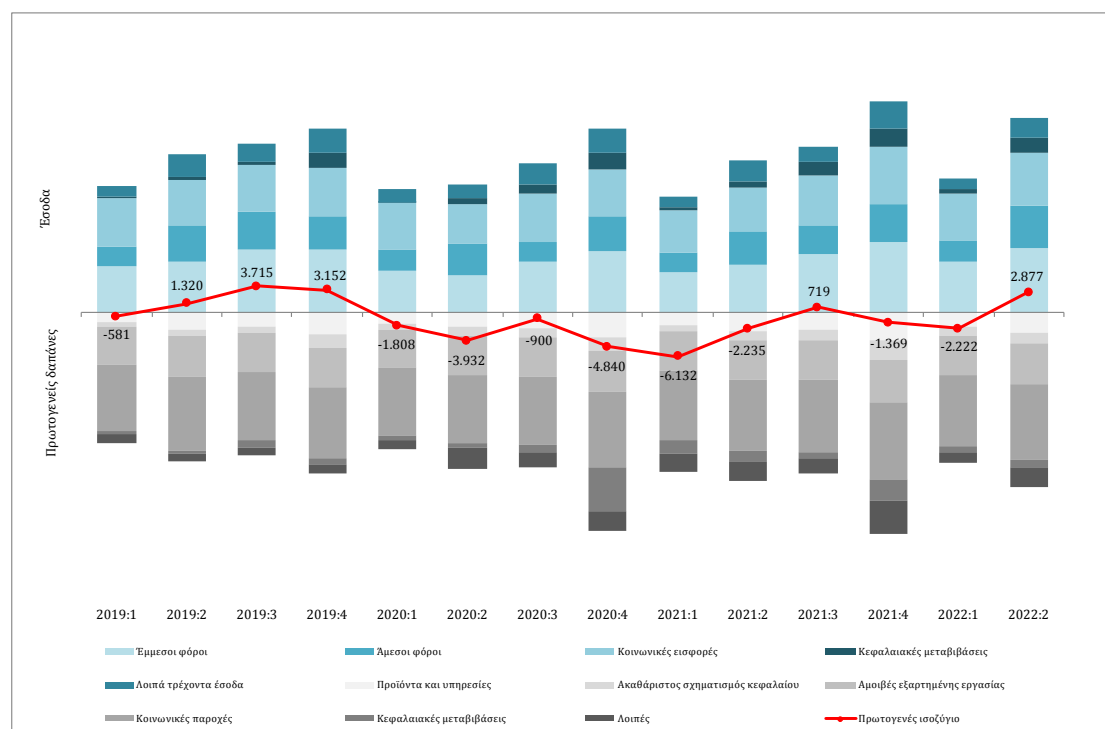

Πηγή: AMECO (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 16.11.2022)

Τα διαθέσιμα στοιχεία για την πορεία των βασικών μεγεθών της Γενικής Κυβέρνησης φέτος δείχνουν ωστόσο μια βελτιωμένη εικόνα (Διάγραμμα 3.4). Ειδικότερα, όσον αφορά τα έσοδα της Γενικής Κυβέρνησης, αυτά ανήλθαν το β' τρίμηνο του 2022 στα 27.385 εκατ. ευρώ, αυξημένα κατά 5.921 εκατ. ευρώ συγκριτικά με το αντίστοιχο περσινό διάστημα, ως αντανάκλαση, μεταξύ άλλων, της θετικής επίδρασης του πληθωρισμού σε αυτά. Σε απόλυτα μεγέθη, τη μεγαλύτερη αύξηση έναντι του β' τριμήνου του 2021 εμφάνισαν οι έμμεσοι φόροι (+2.356 εκατ. ευρώ) και ακολούθησαν οι άμεσοι φόροι (+1.287 εκατ. ευρώ), οι κεφαλαιακές μεταβιβάσεις (+1.228 εκατ. ευρώ) και οι κοινωνικές εισφορές (+1.187 εκατ. ευρώ). Η μοναδική κατηγορία δημόσιων εσόδων που κατέγραψε το ίδιο διάστημα υποχώρηση είναι τα λοιπά τρέχοντα έσοδα (-137 εκατ. ευρώ). Λαμβάνοντας υπόψη τα αποτελέσματα του α' τριμήνου του

τρέχοντος έτους, τα συνολικά δημόσια έσοδα το α΄ εξάμηνο του 2022 διαμορφώθηκαν στα 46.299 εκατ. ευρώ, έναντι 37.780 εκατ. ευρώ πέρυσι.

Διάγραμμα 3.4: Έσοδα, πρωτογενείς δαπάνες και πρωτογενές ισοζύγιο Γενικής Κυβέρνησης (εκατ. ευρώ, 2019:1-2022:2)

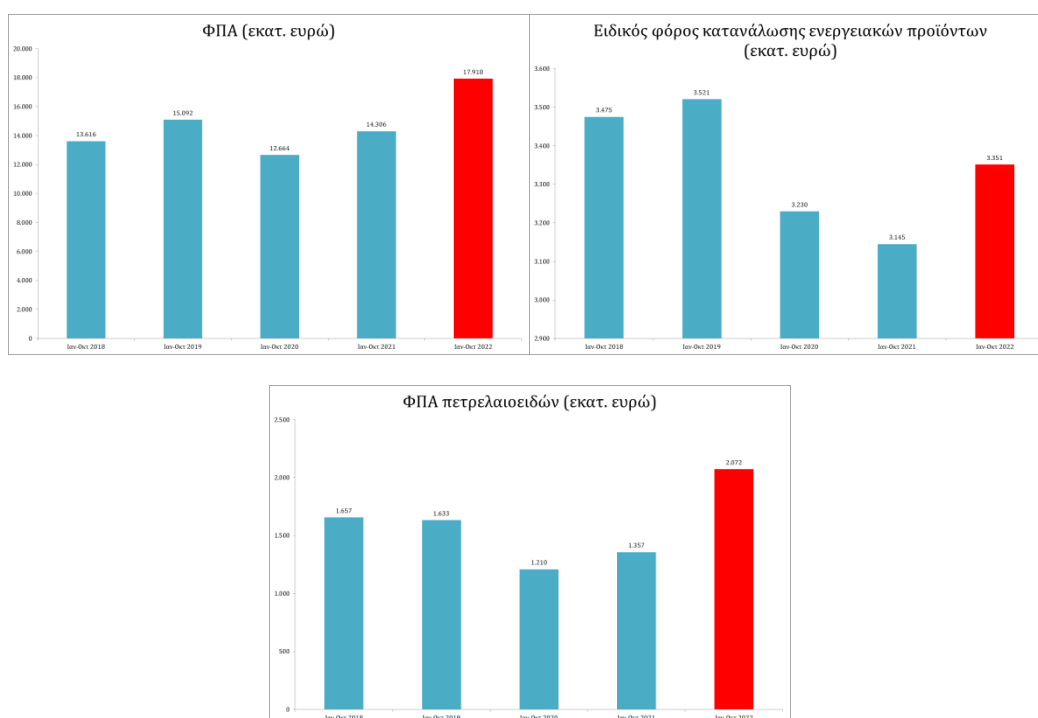
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 04.11.2022)

Οι πρωτογενείς δαπάνες το β΄ τρίμηνο του έτους διαμορφώθηκαν στα 24.508 εκατ. ευρώ, αυξημένες κατά 809 εκατ. συγκριτικά με το β΄ τρίμηνο του 2021. Στο αποτέλεσμα αυτό συνέβαλαν κυρίως η αύξηση των κοινωνικών παροχών (+696 εκατ. ευρώ) λόγω των μέτρων ανάσχεσης της κρίσης του κόστους ζωής, οι υψηλότερες δαπάνες για ακαθάριστο σχηματισμό κεφαλαίου (+268 εκατ. ευρώ) και η αύξηση της ενδιάμεσης κατανάλωσης (+235 εκατ. ευρώ). Υποχώρηση σημείωσαν αντίθετα οι κεφαλαιακές μεταβιβάσεις και οι λοιπές πρωτογενείς δαπάνες. Σημειώνεται ότι συνολικά το α΄ εξάμηνο του 2022 οι πρωτογενείς δαπάνες ανήλθαν στα 45.644 εκατ. ευρώ, μειωμένες κατά 503 εκατ. ευρώ σε σχέση με το αντίστοιχο περσινό διάστημα. Ως αποτέλεσμα, το πρωτογενές πλεόνασμα της Γενικής Κυβέρνησης διαμορφώθηκε το α΄ εξάμηνο του 2022 στα

655 εκατ. ευρώ, έναντι πρωτογενούς ελλείμματος 8.367 εκατ. ευρώ το ίδιο διάστημα πέρυσι.

Η θετική επίδραση του πληθωρισμού στα δημόσια έσοδα, ειδικά στους έμμεσους φόρους, αποτυπώνεται στο Διάγραμμα 3.5, το οποίο απεικονίζει την εξέλιξη ορισμένων βασικών υποκατηγοριών των εμμέσων φόρων.

Διάγραμμα 3.5: Εξέλιξη ορισμένων επιλεγμένων κατηγοριών έμμεσων φόρων (εκατ. ευρώ)

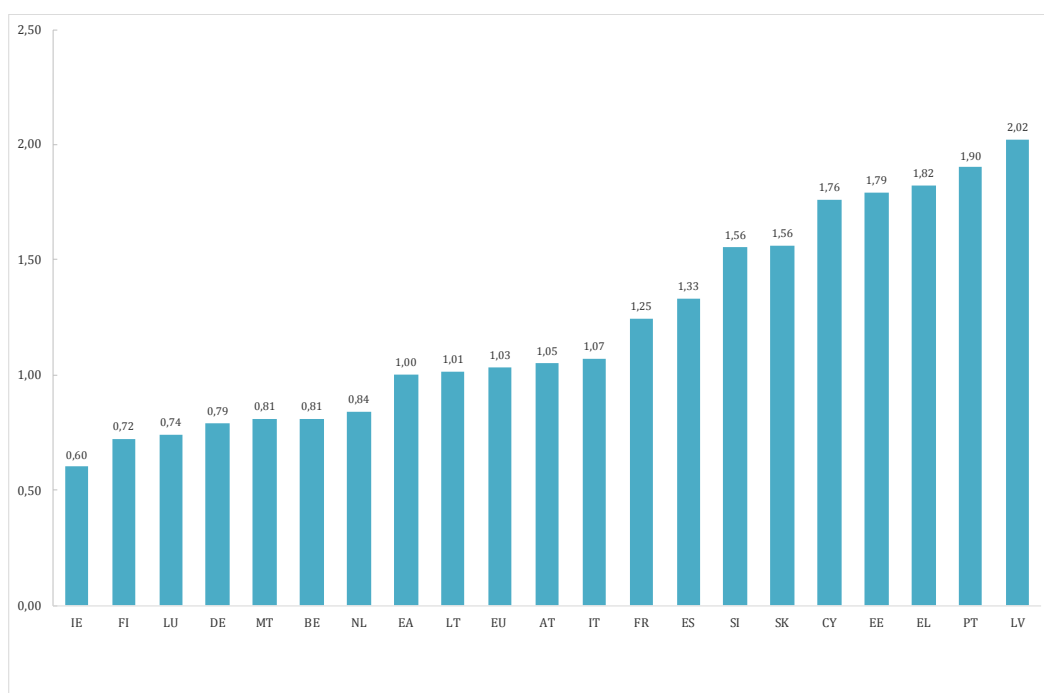
Πηγή: Υπουργείο Οικονομικών (Δελτίο Εκτέλεσης Προϋπολογισμού – Οκτώβριος 2022, 2021, 2020, 2019 και 2018)

Ειδικότερα, παρατηρούμε ότι στο δεκάμηνο Ιανουάριος 2022-Οκτώβριος 2022 τα έσοδα του κράτους από ΦΠΑ ήταν αυξημένα κατά 3.612 εκατ. ευρώ έναντι του αντίστοιχου δεκάμηνου πέρυσι, με τα έσοδα μόνο από τον ΦΠΑ των πετρελαιοειδών και των παραγώγων αυτών να διαμορφώνονται την ίδια περίοδο στα 2.072 εκατ. ευρώ, κατά 715 εκατ. ευρώ υψηλότερα συγκριτικά με

τα αντίστοιχα έσοδα του περσινού διαστήματος. Παρατηρώντας τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.5, βλέπουμε επίσης ότι τα έσοδα από τον ειδικό φόρο κατανάλωσης ενεργειακών προϊόντων ανήλθαν την περίοδο Ιανουάριος 2022-Οκτώβριος 2022 στα 3.351 εκατ. ευρώ, καταγράφοντας άνοδο 206 εκατ. ευρώ σε σχέση με το ίδιο διάστημα πέρυσι. Επίσης, τα συνολικά έσοδα από ΦΠΑ στο σύνολο των καθαρών εσόδων του προϋπολογισμού αντιστοιχούσαν στο δεκάμηνο στο 36,7%, όταν την ίδια περίοδο πέρυσι ήταν στο 32,4%.

Η σχετικά μεγάλη αύξηση των έμμεσων φόρων κατά τη διάρκεια της πληθωριστικής κρίσης συντήρησε το πρόβλημα της μη προοδευτικότητας του φορολογικού συστήματος της χώρας. Το Διάγραμμα 3.6 αποτυπώνει το γεγονός αυτό, παρουσιάζοντας την εξέλιξη του λόγου των έμμεσων προς τους άμεσους φόρους στα 19 κράτη-μέλη της Ευρωζώνης το α' εξάμηνο του 2022.

Διάγραμμα 3.6: Λόγος έμμεσων προς άμεσους φόρους Γενικής Κυβέρνησης στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης (α' εξάμηνο 2022)

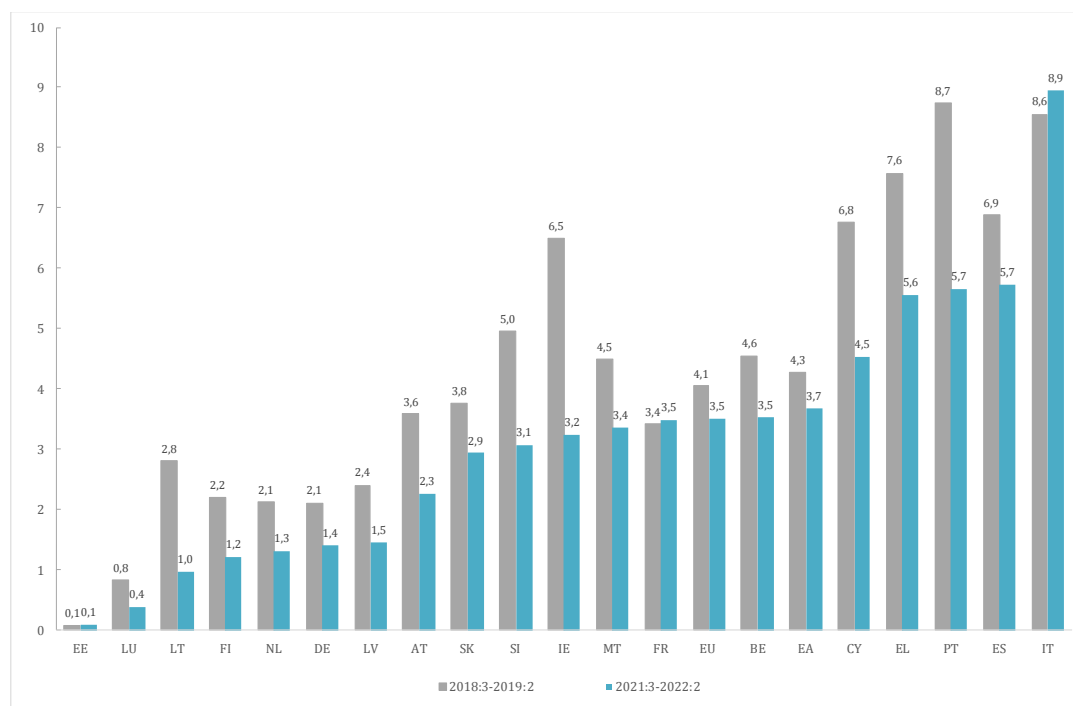
Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 19.11.2022)

Από τα στοιχεία του διαγράμματος παρατηρούμε τη συγκριτικά υψηλότερη τιμή του συγκεκριμένου δείκτη στη χώρα μας. Ειδικότερα, το α' εξάμηνο του 2022 η

Ελλάδα καταλάμβανε την τρίτη θέση μεταξύ των κρατών-μελών της Ευρωζώνης, πίσω από τη Λετονία και την Πορτογαλία, ενώ συγκριτικά με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης ο λόγος έμμεσων προς άμεσους φόρους στη χώρα μας ήταν το α΄ εξάμηνο του 2022 κατά πολύ υψηλότερος.

Η πληθωριστική κρίση φαίνεται επίσης να έχει συμβάλει στη βελτίωση της χρηματοπιστωτικής κατάστασης του Δημοσίου, επηρεάζοντας θετικά την εξέλιξη του ποσοστού των πληρωμών για τόκους της Γενικής Κυβέρνησης στο σύνολο των εσόδων της από άμεσους φόρους, έμμεσους φόρους και κοινωνικές εισφορές (Διάγραμμα 3.7). Ειδικότερα, το διάστημα γ΄ τρίμηνο 2021-β΄ τρίμηνο 2022 το συγκεκριμένο ποσοστό στη χώρα μας διαμορφώθηκε στο 5,6%, μειωμένο κατά 2 ποσοστιαίες μονάδες συγκριτικά με την προ πανδημίας περίοδο. Αν και συμβολή στην εξέλιξη αυτή είχε και η μείωση των υποχρεώσεων του δημόσιου τομέα για πληρωμές τόκων κατά 1.264 εκατ. ευρώ, ιδιαίτερα σημαντική ήταν και η συνεισφορά της αύξησης και των τριών βασικών κατηγοριών δημόσιων εσόδων την ίδια περίοδο αθροιστικά κατά 5.132 εκατ. ευρώ. Ωστόσο, παρά τη βελτίωση αυτή, η χρηματοπιστωτική εικόνα του Δημοσίου παραμένει σχετικά εύθραυστη.

Διάγραμμα 3.7: Τόκοι ως ποσοστό (%) των άμεσων φόρων, των έμμεσων φόρων και των κοινωνικών εισφορών (γ' τρίμηνο 2018-β' τρίμηνο 2019 και γ' τρίμηνο 2021-β' τρίμηνο 2022)

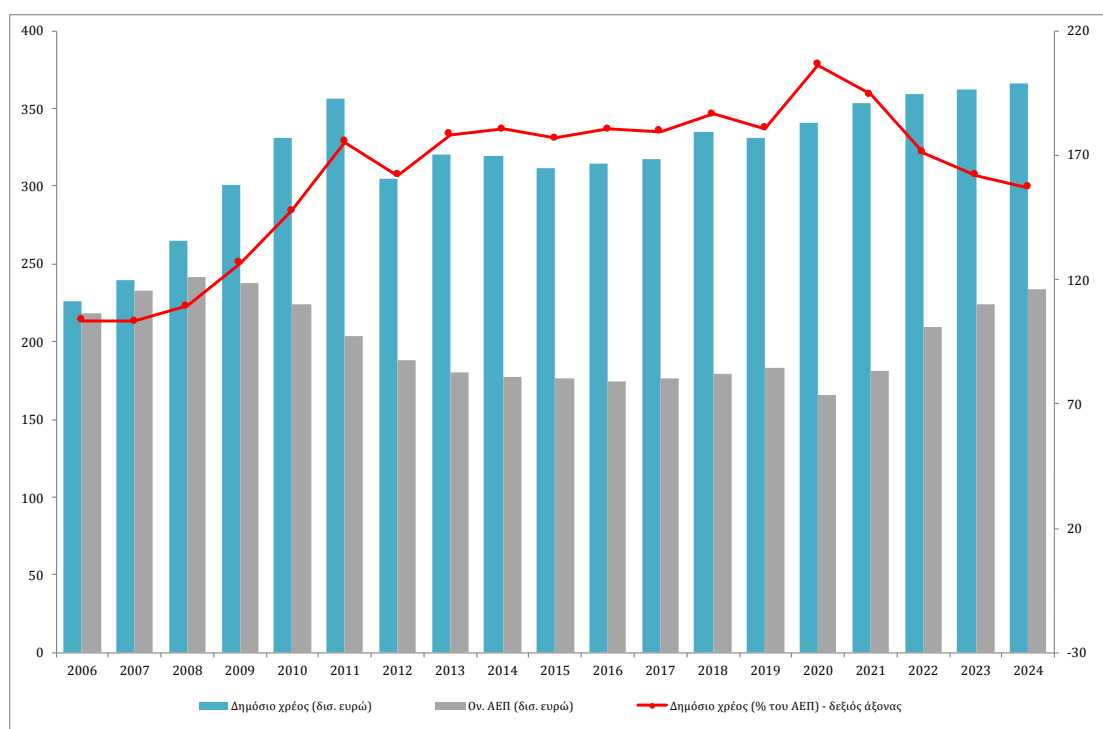

Πηγή: AMECO (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 15.11.2022)

Σύμφωνα με τα στοιχεία του διαγράμματος, η Ελλάδα καταγράφει το τέταρτο υψηλότερο ποσοστό τόκων στο σύνολο των εσόδων της Γενικής Κυβέρνησης από άμεσους και έμμεσους φόρους και κοινωνικές εισφορές, πίσω από την Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία. Σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης η τιμή του συγκεκριμένου δείκτη στη χώρα μας είναι υψηλότερη κατά 1,9 ποσοστιαίες μονάδες, έναντι 3,3 ποσοστιαίων μονάδων που ήταν πριν από το ξέσπασμα της πανδημικής και πληθωριστικής κρίσης.

Το πληθωριστικό σοκ επηρέασε θετικά και την εξέλιξη του λόγου δημόσιο χρέος προς ΑΕΠ. Από το Διάγραμμα 3.8 παρατηρούμε ότι το 2021, έτος έναρξης της πληθωριστικής κρίσης και σταδιακής άρσης των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης, το ποσοστό του δημόσιου χρέους, ως αποτέλεσμα της ισχυρής ανάκαμψης του ονομαστικού ΑΕΠ κατά 9,9%, υποχώρησε κατά 11,8 ποσοστιαίες μονάδες, παρά την αύξηση του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης σε απόλυτο μέγεθος κατά 12,2 δισ. ευρώ.

Διάγραμμα 3.8: Η εξέλιξη του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης (2006-2024)

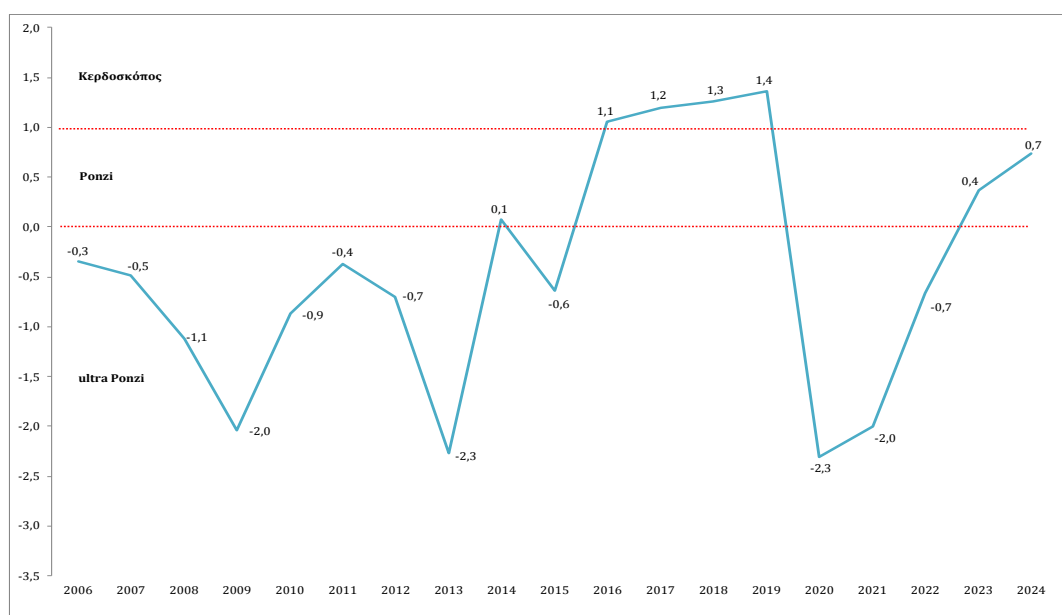
Πηγή: AMECO (πρόσβαση: 15.11.2022)

Η επίδραση του παρονομαστή στην εξέλιξη του λόγου δημόσιο χρέος προς ΑΕΠ αναμένεται να είναι ισχυρή και φέτος με το ποσοστό του χρέους να εκτιμάται ότι θα διαμορφωθεί στο 171,1% (μείωση 23,4 ποσοστιαίων μονάδων), δεδομένης της πρόβλεψης για ισχυρή μεγέθυνση του ονομαστικού ΑΕΠ το 2022 κατά 15,5%. Την προσεχή διετία η πορεία αποκλιμάκωσης του ποσοστού του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης θα επιβραδυνθεί και θα διαμορφωθεί στο 161,9% και 156,9% αντίστοιχα. Σημειώνεται ότι η αποκλιμάκωση αυτή είναι η μεγαλύτερη τόσο σε χρονική διάρκεια όσο και σε ένταση τουλάχιστον από το 1995 και ύστερα. Το 2024 το ποσοστό του δημόσιου χρέους προβλέπεται ότι θα βρεθεί σε επίπεδα χαμηλότερα του 2012, έτος μεγάλης απομείωσης του λόγω του PSI.

Παρά την αποκλιμάκωση του ποσοστού του δημόσιου χρέους, η μετάβαση του ελληνικού δημόσιου τομέα σε καθεστώς πρωτογενών ελλειμμάτων από το 2020 και μετά είχε ως αποτέλεσμα τη σημαντική υποβάθμιση του δείκτη φερεγγυότητάς του. Συγκεκριμένα, το 2021 ο δείκτης συνέχισε να βρίσκεται στο ασταθές χρηματοοικονομικό καθεστώς ultra-Ponzi στο οποίο βρέθηκε το 2020

για πρώτη φορά μετά το 2015 εξαιτίας της δημοσιονομικής χαλάρωσης που προκάλεσε η πανδημική κρίση (Διάγραμμα 3.9). Δεδομένης της εκτίμησης της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για πρωτογενές έλλειμμα της τάξης του -1,6% του ΑΕΠ και υποχρεώσεων της Γενικής Κυβέρνησης για πληρωμές τόκων ύψους 2,4% του ΑΕΠ φέτος, η χρηματοοικονομική κατάσταση του ελληνικού Δημοσίου αναμένεται να παραμείνει και το 2022 σε καθεστώς ultra-Ponzi, εξέλιξη που θα ασκήσει αυξητικές πιέσεις στις χρηματοδοτικές ανάγκες και στον όγκο του χρέους της Γενικής Κυβέρνησης. Τέλος, σύμφωνα με τις προβλέψεις της Επιτροπής, η χρηματοπιστωτική κατάσταση του Δημοσίου θα παραμείνει εύθραυστη και τη διετία 2023-2024, με τον δείκτη φερεγγυότητας να βρίσκεται στο καθεστώς Ponzi.

Διάγραμμα 3.9: Δείκτης φερεγγυότητας του ελληνικού δημόσιου τομέα (2006-2024)

Πηγή: AMECO (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 15.11.2022)

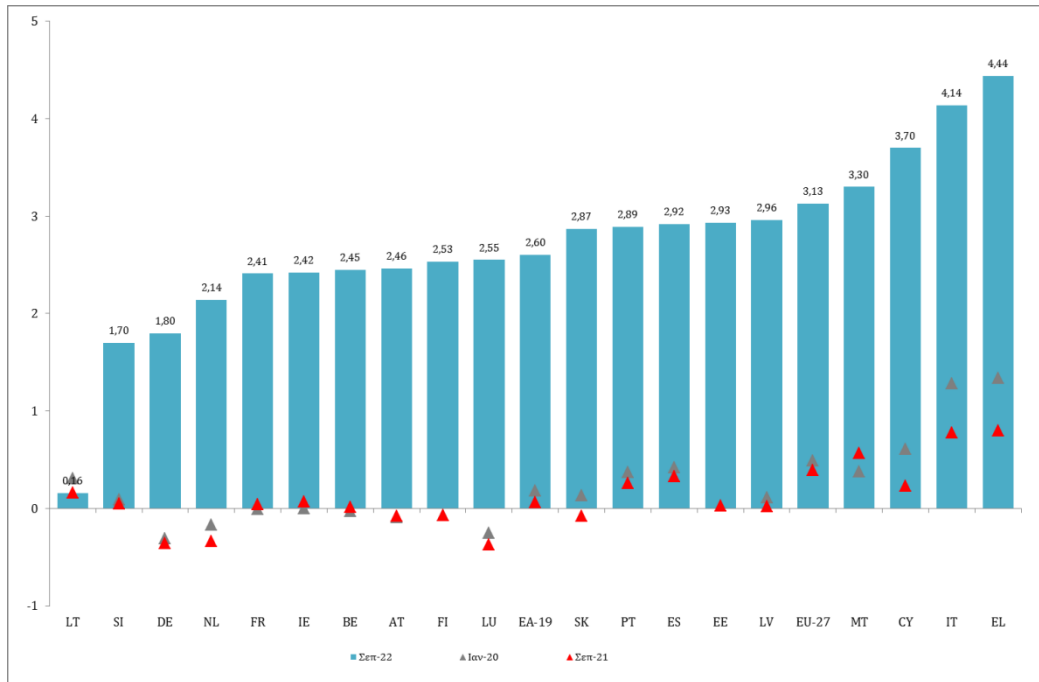
Εφόσον επαληθευτεί η παραπάνω πρόβλεψη, τα στοιχεία υποδηλώνουν ότι ο δημόσιος τομέας θα αδυνατεί τουλάχιστον μέχρι το 2024 να εξυπηρετεί, είτε πλήρως είτε μερικώς, τις υποχρεώσεις του για πληρωμές τόκων μέσω της ρευστότητας που του διασφαλίζει το πρωτογενές ισοζύγιο. Το μαξιλάρι

ρευστότητας απορροφά το ρίσκο φερεγγυότητας και συνεπώς δεν δημιουργείται δημοσιονομικός κίνδυνος. Ωστόσο, και παρά την αποκλιμάκωση του λόγου χρέος προς ΑΕΠ και το γεγονός ότι η χώρα μας αναμένεται να έχει χαμηλότερες υποχρεώσεις για πληρωμές τόκων σε σχέση με τα προηγούμενα έτη,⁵ τα δημοσιονομικά δεδομένα υποδεικνύουν ότι απαιτείται ιδιαίτερη σύνεση όσον αφορά τη δημοσιονομική διαχείριση της πληθωριστικής κρίσης με την εφαρμογή στοχευμένων μέτρων που θα ανταποκρίνονται στις ανάγκες των εργαζομένων και των ευάλωτων κοινωνικών ομάδων, θα στηρίζουν την αγοραστική δύναμή τους και θα έχουν ισχυρό επεκτατικό αποτέλεσμα στην οικονομία και την απασχόληση, ώστε να διασφαλιστεί με όρους βιωσιμότητας, κοινωνικής συνοχής και δικαιοσύνης η απαιτούμενη δημοσιονομική προσαρμογή της χώρας.

Η παραπάνω παρατήρηση επιβεβαιώνεται και από τα στοιχεία του Διαγράμματος 3.10, το οποίο παρουσιάζει την εξέλιξη των επιτοκίων του δεκαετούς κρατικού ομολόγου στα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης σε τρεις διακριτές χρονικές στιγμές. Παρατηρούμε ότι η επιλογή μεγάλων κεντρικών τραπεζών να προβούν σε επιθετική αύξηση των επιτοκίων για τον έλεγχο του πληθωρισμού, σε συνδυασμό, μεταξύ άλλων, με την επικείμενη επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας και την ανησυχία για τις δημοσιονομικές επιπτώσεις που θα έχει μια τέτοια εξέλιξη, επηρέασαν αρνητικά το κόστος δανεισμού σε όλα τα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης, με τη χώρα μας ωστόσο να έχει με διαφορά το υψηλότερο επιτόκιο 10ετούς κρατικού ομολόγου. Ειδικότερα, συγκριτικά με τον Ιανουάριο του 2020 το κόστος δανεισμού της Ελλάδας αυξήθηκε τον Σεπτέμβριο του 2022 κατά 3,1 ποσοστιαίες μονάδες, ενώ συγκριτικά με ένα έτος νωρίτερα (τον Σεπτέμβριο του 2021), η αύξηση ήταν ακόμη μεγαλύτερη (3,6 ποσοστιαίες μονάδες), δεδομένης και της αποκλιμάκωσης των επιτοκίων δανεισμού που είχε προκαλέσει η απόφαση της ΕΚΤ τον Μάρτιο του 2020 να συμπεριλάβει στις πράξεις αναχρηματοδότησης των ελληνικών τραπεζών τα ομόλογα του ελληνικού Δημοσίου και η εφαρμογή του προγράμματος PEPP.

⁵ Ειδικότερα, οι μέσες πληρωμές για τόκους ως ποσοστό του ΑΕΠ την περίοδο 2022-2024 προβλέπεται να είναι 2,8%, όταν την περίοδο 2018-2021 ήταν 3% και την περίοδο 2013-2017 ήταν 3,6%.

Διάγραμμα 3.10: Επιτόκιο 10ετούς ομολόγου των κρατών-μελών της Ευρωζώνης

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 08.11.2022)

Σημείωση: Μη διαθέσιμα στοιχεία για την Εσθονία για τον Ιανουάριο του 2020.

Το πώς θα εξελιχθεί ωστόσο το πιστωτικό ρίσκο και το κόστος δανεισμού του Δημοσίου βραχυμεσοπρόθεσμα θα εξαρτηθεί από μια σειρά παράγοντες. *Πρώτον*, από τη διατηρησιμότητα της επεκτατικής δυναμικής της οικονομίας και ειδικά της ιδιωτικής κατανάλωσης στον βαθμό που η τελευταία αποτελεί την κύρια συνιστώσα της ενεργού ζήτησης που πλήττεται άμεσα από το πληθωριστικό σοκ. Στο πλαίσιο αυτό, όπως προαναφέρθηκε, κρίνεται ιδιαίτερα αναγκαία η εφαρμογή παρεμβάσεων για τη στήριξη του πραγματικού διαθέσιμου εισοδήματος και της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών, ειδικότερα εκείνων που ανήκουν στα χαμηλότερα εισοδηματικά κλιμάκια, τα οποία έχουν πληγεί δυσανάλογα από τον πληθωρισμό.⁶ Η αύξηση των δημόσιων εσόδων προσφέρει περιθώρια λήψης τέτοιων στοχευμένων μέτρων στήριξης της εγχώριας ζήτησης και του βιοτικού επιπέδου των πολιτών χωρίς αυτό να επηρεάζει άμεσα το ρίσκο φερεγγυότητας της οικονομίας.

⁶ Βλ. INE ΓΣΕΕ (2022).

Επίσης, η αύξηση της απασχόλησης, και ειδικά η δημιουργία ποιοτικών θέσεων εργασίας, θα υποστήριζε τη διατηρησιμότητα της επεκτατικής δυναμικής της οικονομίας περιορίζοντας έτσι το πιστωτικό ρίσκο και το κόστος αναχρηματοδότησης του Δημοσίου. Μέτρα που ενισχύουν την αγοραστική δύναμη των εργαζομένων και των νοικοκυριών θα μπορούσαν να συμβάλουν προς αυτή την κατεύθυνση. Θετική επίσης συμβολή σε αυτό θα είχαν και μια σειρά θεσμικών παρεμβάσεων για τον έλεγχο του πληθωρισμού, όπως ο αυστηρός έλεγχος των διαδικασιών τιμολόγησης των επιχειρήσεων και των περιθωρίων κέρδους, η φορολόγηση των υπερκερδών, η επέκταση των ανώτατων ορίων τιμών σε καταναλωτικά αγαθά, η απαλλαγή των επιδομάτων από τη φορολογία, η μεταρρύθμιση της αγοράς ενέργειας με στόχο τον περιορισμό φαινομένων κερδοσκοπίας.⁷

Δεύτερον, από την ένταση και τη διάρκεια του πληθωριστικού σοκ. Ενδεχόμενη παράταση του κύματος ακρίβειας τους προσεχείς μήνες θα επηρέαζε αρνητικά τον ρυθμό μεγέθυνσης του ΑΕΠ και τη φερεγγυότητα της οικονομίας στον βαθμό που θα διάβρωνε περαιτέρω το πραγματικό εισόδημα και την πραγματική δαπάνη του ιδιωτικού τομέα. Επιπλέον, ενδεχομένως να δημιουργούσε πιέσεις για νέες παρεμβάσεις στήριξης της αγοραστικής δύναμης των νοικοκυριών και της εγχώριας ζήτησης, που θα επιβάρυναν το πρωτογενές ισοζύγιο και τις μελλοντικές χρηματοδοτικές ανάγκες του Δημοσίου, ειδικά εάν η πορεία των δημόσιων εσόδων επηρεαζόταν αρνητικά από την επικείμενη επιβράδυνση της οικονομικής δραστηριότητας. Η συνέχιση των πληθωριστικών πιέσεων θα δημιουργούσε επίσης τον κίνδυνο περαιτέρω σύσφιξης της νομισματικής πολιτικής των κεντρικών τραπεζών, ενισχύοντας έτσι τις εντάσεις στις διεθνείς αγορές χρήματος και συναλλάγματος και την αβεβαιότητα όσον αφορά τα περιθώρια ασφαλείας νέου δανεισμού και την πιστοληπτική αξιοπιστία των οικονομιών. Ο κίνδυνος αυτός για την Ελλάδα, αν και σχετικά περιορισμένος, δεδομένης της ρύθμισης μεγάλου μέρους του δημόσιου χρέους, είναι υπαρκτός εξαιτίας της ολοένα και μεγαλύτερης έκθεσης του Δημοσίου στις αγορές ομολόγων για την αναχρηματοδότηση των δανειακών του

⁷ Βλ. INE ΓΣΕΕ (2022).

υποχρεώσεων, εξέλιξη που αυξάνει τον επιτοκιακό κίνδυνο⁸ και τις μελλοντικές ακαθάριστες δανειακές υποχρεώσεις της χώρας.

Τρίτον, από τις διαθέσιμες πηγές εγγυημένης ρευστότητας της οικονομίας. Αν και το αποθεματικό ρευστότητας του Δημοσίου και η διατήρηση της κατ' εξαίρεση αποδοχής των ελληνικών κρατικών ομολόγων στις πράξεις αναχρηματοδότησης⁹ των τραπεζών στηρίζουν την πιστοληπτική ικανότητα του δημόσιου τομέα συμβάλλοντας στην ομαλή εξυπηρέτηση των βραχυχρόνιων δανειακών υποχρεώσεών του, η αναστολή του προγράμματος PEPP¹⁰ και το νέο περιοριστικό νομισματικό περιβάλλον έχουν περιορίσει τις πηγές εγγυημένης και ευνοϊκής αναχρηματοδότησης της χώρας, επιβαρύνοντας έτσι το προφίλ φερεγγυότητάς της. Στο πλαίσιο αυτό, και με δεδομένα τα έντονα διαρθρωτικά προβλήματα της οικονομίας που συντηρούν το έλλειμμα στο εξωτερικό ισοζύγιο της χώρας, επιτακτική είναι η ανάγκη ταχείας άντλησης των κονδυλίων του Ταμείου Ανθεκτικότητας και Ανάκαμψης και η αξιοποίησή τους για τη χρηματοδότηση δραστηριοτήτων που εκσυγχρονίζουν την παραγωγική βάση της οικονομίας, βελτιώνουν την παραγωγικότητά της και αυξάνουν σε διατηρήσιμη βάση την ποιοτική απασχόληση, δημιουργώντας ενδογενείς ροές ρευστότητας και εισοδήματος που θα στηρίξουν τη χρηματοπιστωτική συνοχή της.

Τέταρτον, από τις εξελίξεις στο ευρύτερο εξωτερικό περιβάλλον της οικονομίας. Κομβικό ρόλο σε αυτό θα έχει η εξομάλυνση της έντονης γεωπολιτικής αστάθειας που προκαλεί η πολεμική σύρραξη Ρωσίας-Ουκρανίας, καθώς μια τέτοια προοπτική θα βελτιώσει τις συνθήκες στις αγορές ενέργειας, θα περιορίσει το κόστος των πρώτων υλών και θα αποκαταστήσει τη λειτουργία της παγκόσμιας εφοδιαστικής αλυσίδας των αγαθών, περιορίζοντας έτσι τις πληθωριστικές πιέσεις και τον κίνδυνο στασιμοπληθωρισμού στην παγκόσμια οικονομία. Επιπλέον, σημαντική πηγή αβεβαιότητας που αναμένεται να

⁸ Τράπεζα της Ελλάδος (2022γ).

⁹ Βλ. Δελτίο Τύπου ΕΚΤ της 24ης Μαρτίου του 2022, διαθέσιμο στο: <https://www.ecb.europa.eu/press/pr/date/2022/html/ecb.pr220324~8b7f2ff5ea.en.html>.

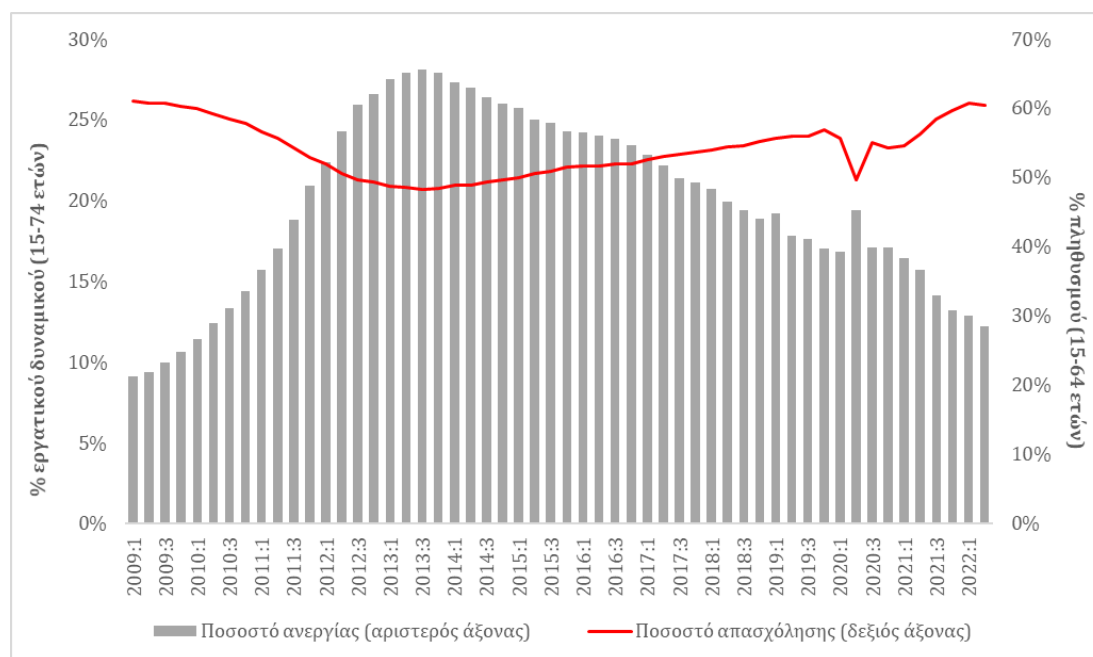
¹⁰ Η αναστολή του προγράμματος PEPP αφορά τις καθαρές νέες αγορές στοιχείων ενεργητικού από την ΕΚΤ.

επηρεάσει το πιστωτικό προφίλ του Δημοσίου παραμένει μια ενδεχόμενη αναζωπύρωση της πανδημικής κρίσης, των μεταναστευτικών ροών και των περιφερειακών εντάσεων στον βαθμό που κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε νέες πρόσθετες ανελαστικές δαπάνες. Τέλος, σοβαρές προκλήσεις στη φερεγγυότητα της χώρας αποτελεί η τελική μορφή που θα πάρει το νέο δημοσιονομικό πλαίσιο της ΕΕ, δεδομένου ότι αυτό θα προσδιορίσει και τον βαθμό δημοσιονομικής ελευθερίας τα προσεχή έτη.

4. Αγορά εργασίας

Το α' εξάμηνο του 2022 η απασχόληση κινήθηκε θετικά, ακολουθώντας την τάση που επικρατούσε πριν από το ξέσπασμα της πανδημίας το 2020. Σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ, το β' τρίμηνο του 2022 απασχολούνταν 4.167 χιλ. άτομα, έναντι 3.915 χιλ. ατόμων το β' τρίμηνο του 2021. Η επίδοση αυτή ήταν η υψηλότερη από το 2011 έως σήμερα, αφού ξεπέρασε για πρώτη φορά το επίπεδο του β' τριμήνου του 2011 κατά 43 χιλ. άτομα. Παράλληλα, το α' τρίμηνο του 2022 το ποσοστό απασχόλησης ανήλθε στο 60,7%, από 59,7% το δ' τρίμηνο του 2021, ενώ το β' τρίμηνο του 2022 υποχώρησε οριακά στο 60,5% (βλ. Διάγραμμα 4.1). Ταυτόχρονα βελτίωση παρατηρήθηκε στο ποσοστό ανεργίας το οποίο το α' τρίμηνο του 2022 υποχώρησε στο 12,9% και το β' τρίμηνο στο 12,2%.

Διάγραμμα 4.1: Ποσοστό (%) απασχόλησης και ποσοστό (%) ανεργίας (2009:1-2022:2, Ελλάδα)

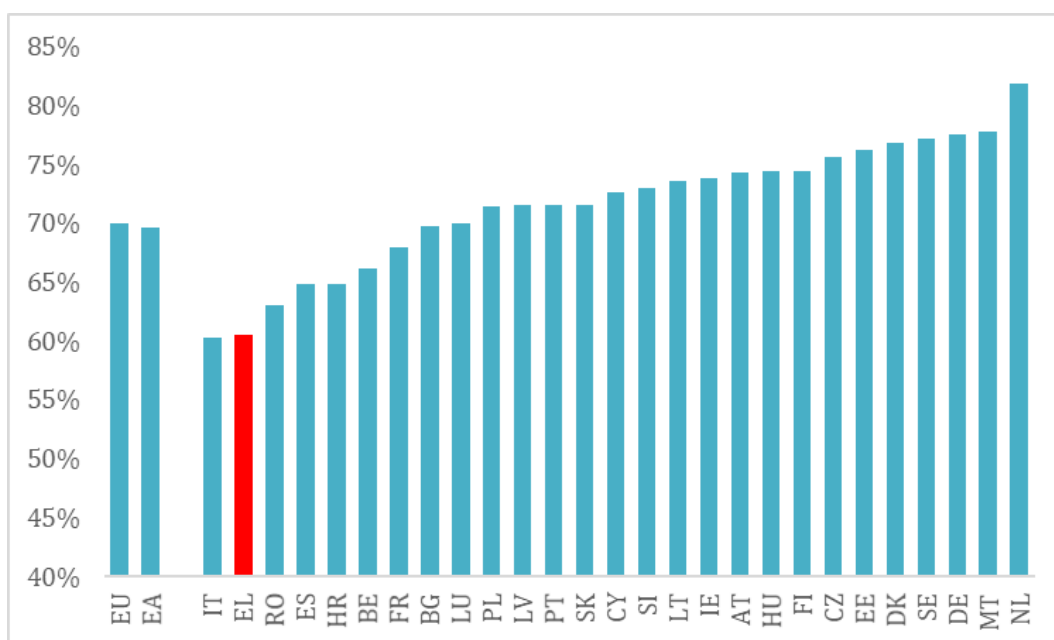
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Αναμφίβολα αποτελεί θετικό γεγονός ότι η αγορά εργασίας έχει ήδη ανακάμψει από το σοκ της πανδημικής κρίσης και δεν φαίνεται να επηρεάζεται, προς το

παρόν, αρνητικά από την τρέχουσα ενεργειακή κρίση και την πληθωριστική έξαρση. Ωστόσο, η βελτίωση αυτή στα δύο κύρια συναθροιστικά μεγέθη της αγοράς εργασίας, την απασχόληση και την ανεργία, δεν αποτυπώνεται σε άλλα διαρθρωτικά προβλήματα της αγοράς εργασίας που παραμένουν, ενώ κάποια εξ αυτών επιδεινώνονται. Καταρχάς, πρέπει να σημειωθεί ότι το β' τρίμηνο του 2022 το ποσοστό απασχόλησης ήταν το δεύτερο χαμηλότερο στην ΕΕ, με 9,5 ποσοστιαίες μονάδες απόσταση από τον μέσο όρο της ΕΕ (βλ. Διάγραμμα 4.2).

Διάγραμμα 4.2: Ποσοστό (%) απασχόλησης στην ΕΕ (2022:2, ποσοστό [%] πληθυσμού 15-64 ετών)

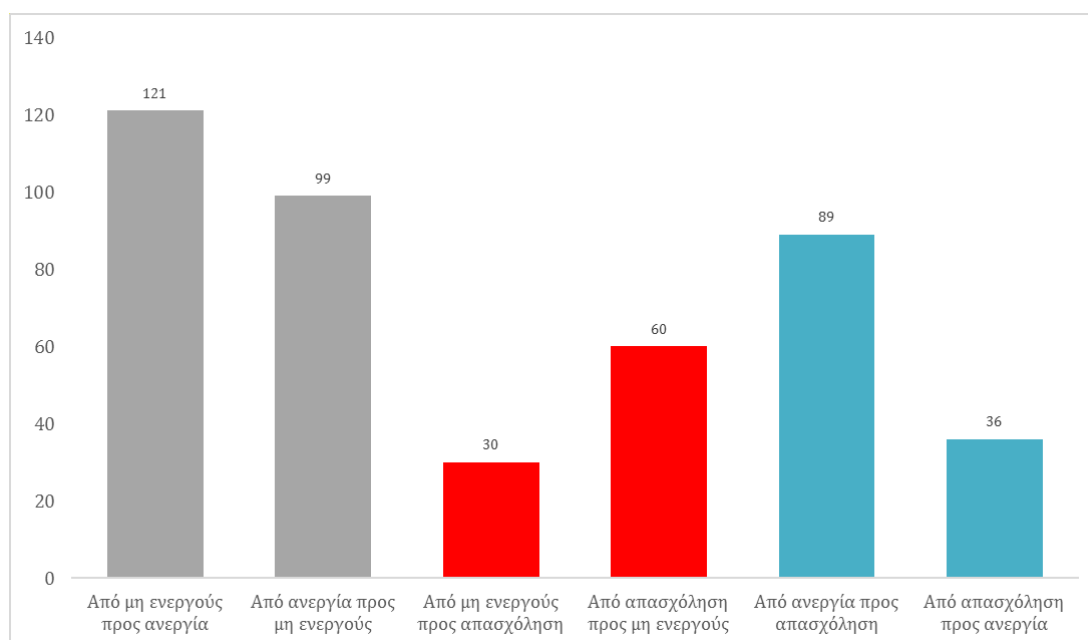
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Επίσης, χαμηλή είναι η συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας. Ενώ στο ίδιο διάστημα η συμμετοχή των αντρών στην Ελλάδα ήταν 5,9% χαμηλότερη από τον μέσο όρο της Ευρωζώνης, η συμμετοχή των γυναικών ήταν 22,1% χαμηλότερη. Υπάρχει επιπλέον έντονο το στοιχείο της εποχικότητας της απασχόλησης, το οποίο δημιουργείται αφού ένας σημαντικός αριθμός ατόμων, κυρίως στις τουριστικές περιφέρειες, απασχολείται την τουριστική περίοδο. Σημαντικό διαρθρωτικό στοιχείο είναι και η περιορισμένη προσφορά νέων

θέσεων εργασίας συγκριτικά με τον αριθμό των ατόμων που επιθυμούν να εργαστούν. Σύμφωνα με το Διάγραμμα 4.3, που αποτυπώνει τις ροές μετάβασης των ατόμων μεταξύ απασχόλησης, ανεργίας και εκτός εργατικού δυναμικού, το β' τρίμηνο του 2022 οι μεγαλύτερες ροές παρατηρήθηκαν μεταξύ οικονομικά μη ενεργών και ανέργων. Από τον οικονομικά μη ενεργό πληθυσμό μετέβησαν στους ανέργους 121 χιλ. άτομα, ενώ μόλις 30 χιλ. μη ενεργοί βρήκαν απασχόληση. Παράλληλα, 99 χιλ. άνεργοι βγήκαν εκτός εργατικού δυναμικού και 89 χιλ. άνεργοι βρήκαν απασχόληση.

Διάγραμμα 4.3: Ροές μετάβασης μεταξύ απασχόλησης, ανεργίας και οικονομικά μη ενεργού πληθυσμού σε χιλ. άτομα (2022:2)

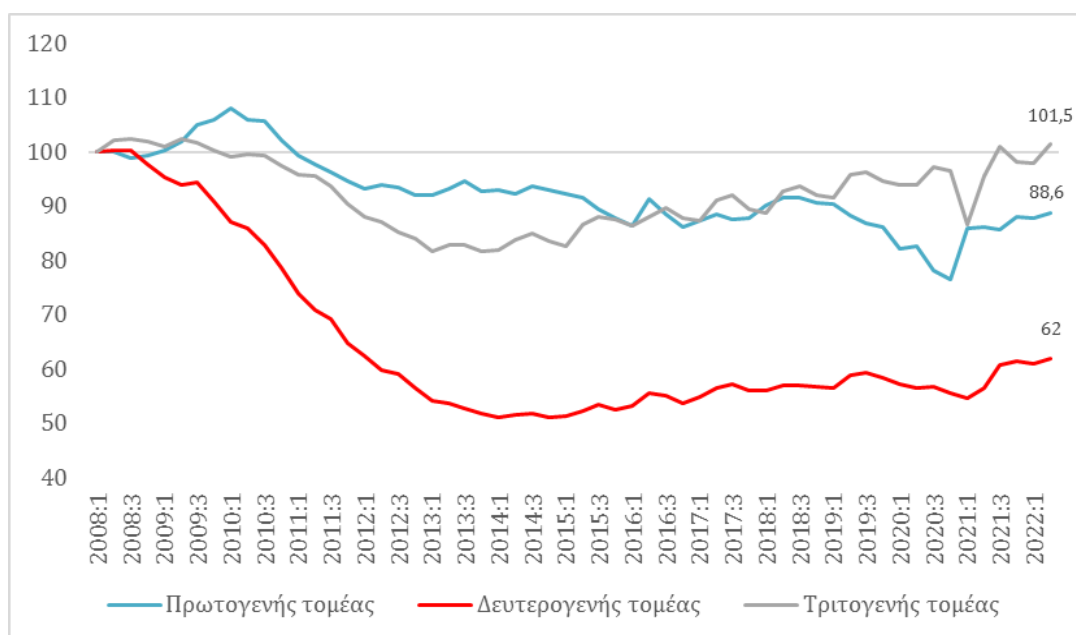
Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 9.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Σύγκριση με αμέσως προηγούμενο τρίμηνο.

Η εξέλιξη της διάρθρωσης της απασχόλησης μεταξύ των κύριων τομέων παραγωγής αποτυπώνει με ευκρινέστερο τρόπο το διαρθρωτικό πρόβλημα της οικονομίας όσον αφορά την προσφορά ποιοτικών θέσεων απασχόλησης. Το β' τρίμηνο του 2022 η απασχόληση στον τριτογενή τομέα παραγωγής, και κυρίως στο εμπόριο, την παροχή καταλύματος και την εστίαση, ήταν υψηλότερη από το α' τρίμηνο του 2009 κατά 1,5% (βλ. Διάγραμμα 4.4). Στο ίδιο διάστημα, η

απασχόληση στον πρωτογενή τομέα ήταν 11,4% χαμηλότερη, ενώ στον δευτερογενή 38% χαμηλότερη. Η συρρίκνωση των θέσεων απασχόλησης στον δευτερογενή τομέα και η ενίσχυσή τους στον τριτογενή δημιουργεί ζητήματα βιωσιμότητας της απασχόλησης, δεδομένου ότι οι αμοιβές στον τριτογενή τομέα είναι χαμηλότερες και οι θέσεις εργασίας πιο επισφαλείς.

Διάγραμμα 4.4: Δείκτης εξέλιξης του αριθμού των απασχολουμένων ανά τομέα παραγωγής (2008:1-2022:2, Ελλάδα, 2008:1=100)

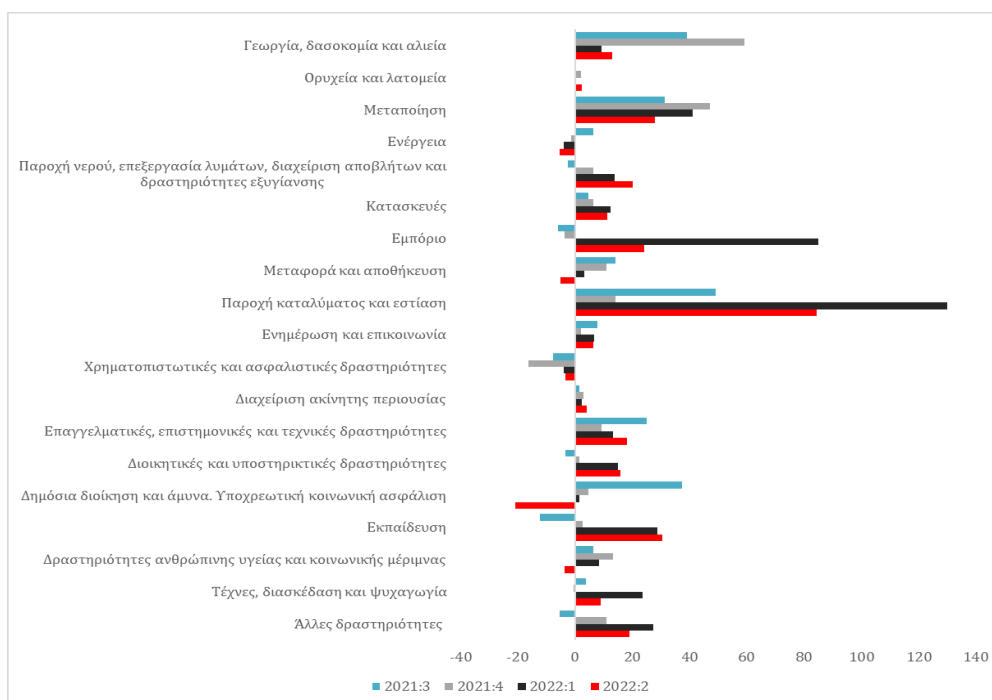
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Στο Διάγραμμα 4.5 παρατηρούμε τη μεταβολή της απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας. Οι περισσότερες θέσεις εργασίας δημιουργούνται σε δύο κλάδους: αφενός στο εμπόριο, αφετέρου στην παροχή καταλύματος και την εστίαση. Ειδικότερα, το α' τρίμηνο του 2022 η απασχόληση στους κλάδους αυτούς ενισχύθηκε κατά περίπου 85 χιλ. άτομα στο εμπόριο και κατά περίπου 130 χιλ. άτομα στην παροχή καταλύματος και την εστίαση. Το β' τρίμηνο του 2022 οι μεταβολές ήταν 24 χιλ. άτομα και 84 χιλ. άτομα αντίστοιχα. Θετικό στοιχείο ήταν η αύξηση της απασχόλησης στον κλάδο της μεταποίησης –το β' τρίμηνο του 2022 έφτασε τα 28 χιλ. άτομα–, η οποία όμως δεν είναι ικανή να

προκαλέσει μια ουσιαστική μεταβολή στη διάρθρωση της απασχόλησης. Η απασχόληση σε άλλους κλάδους που προσφέρουν ποιοτικές θέσεις εργασίας ήταν σχετικά μικρή.

Διάγραμμα 4.5: Μεταβολή της απασχόλησης ανά κλάδο οικονομικής δραστηριότητας σε χιλ. άτομα (2021:3-2022:2, Ελλάδα)

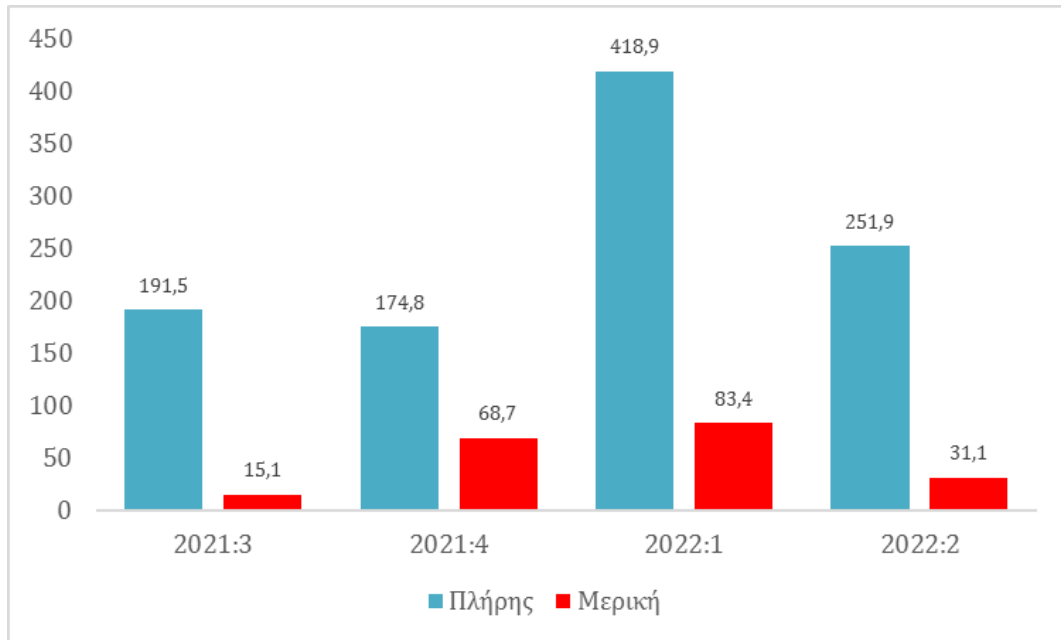

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Επικεντρώνοντας την προσοχή σε άλλα ποιοτικά χαρακτηριστικά της απασχόλησης, ο αριθμός των ημιαπασχολούμενων ενισχύθηκε σημαντικά το δ' τρίμηνο του 2021 και το α' τρίμηνο του 2022 κατά 68,7 χιλ. άτομα και 83,4 χιλ. άτομα αντίστοιχα (βλ. Διάγραμμα 4.6). Το β' τρίμηνο του 2022 η αύξηση ήταν περιορισμένη, της τάξης των 31,1 χιλ. ατόμων. Αρνητικό στοιχείο στην εξέλιξη αυτή είναι ότι το 50% των νεοπροσληφθέντων ημιαπασχολούμενων, ενώ επιθυμούσε να βρει θέση πλήρους απασχόλησης, δεν τα κατάφερε, με αποτέλεσμα να ενισχύεται το ποσοστό υποαπασχόλησης του εργατικού δυναμικού.

Διάγραμμα 4.6: Ετήσια μεταβολή της απασχόλησης ανά διάρκεια απασχόλησης σε χιλ. άτομα (2021:3-2022:2, Ελλάδα)

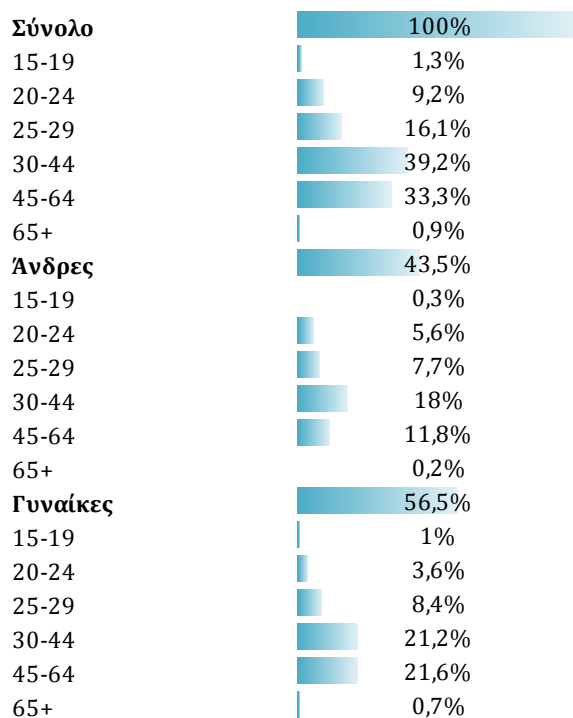

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Επίσης, το β' τρίμηνο του 2022 ο αριθμός των υποαπασχολούμενων στη χώρα μας ανήλθε στα 161,8 χιλ. άτομα. Ενδιαφέρον όμως έχουν και τα στοιχεία του Πίνακα 4.1, ο οποίος παρουσιάζει την κατανομή των εργαζόμενων που υποαπασχολούνται ανά φύλο και ανά ηλικία. Δύο είναι τα βασικά χαρακτηριστικά των υποαπασχολούμενων: στην πλειονότητά τους πρόκειται για γυναίκες και για άτομα που βρίσκονται σε παραγωγικές ηλικίες. Το β' τρίμηνο του 2022 το 43,5% των υποαπασχολούμενων ήταν άντρες και το 56,5% γυναίκες. Ταυτόχρονα, το 39,2% των υποαπασχολούμενων ήταν ηλικίας από 30 έως και 44 ετών, ενώ το 33,3% από 45 έως 64 ετών. Επομένως, η υποαπασχόληση δεν αφορά τους νέους αλλά κυρίως όσους βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία και συντηρούν το εισόδημα του νοικοκυριού, με συνέπεια ένα χαμηλό επίπεδο διαβίωσης για τους ίδιους και τις οικογένειές τους. Οι συνθήκες εργασίας τους είναι άμεσα συνυφασμένες με την αδύναμη παραγωγική διάρθρωση της οικονομίας, που δημιουργεί χαμηλής ποιότητας θέσεις απασχόλησης.

Πίνακας 4.1: Ποσοστιαία (%) κατανομή υποαπασχολούμενων ανά φύλο και ηλικία (2022:2, Ελλάδα)

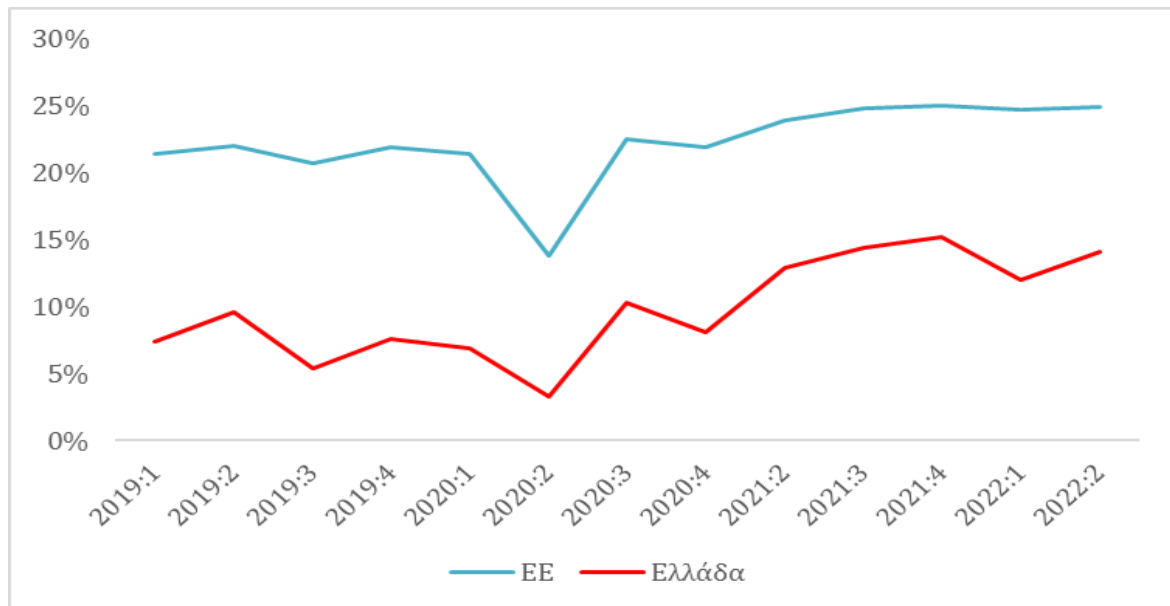

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Η ίδια κατάσταση επηρεάζει αρνητικά και τους ανέργους, αφού η απορρόφησή τους είναι αργή, παρά τη βελτίωση που παρατηρήθηκε μετά το β' τρίμηνο του 2021. Το Διάγραμμα 4.7 συγκρίνει το ποσοστό των ανέργων που βρίσκει εργασία στην Ελλάδα και στην ΕΕ. Η ανάκαμψη το 2021 ήταν πιο έντονη στην Ελλάδα από ό,τι στην ΕΕ, με αποτέλεσμα να περιοριστεί η διαφορά μεταξύ τους από 15,3 ποσοστιαίες μονάδες το γ' τρίμηνο του 2019 σε 10,5 ποσοστιαίες μονάδες το γ' τρίμηνο του 2021. Το α' εξάμηνο του 2022 το ποσοστό των ανέργων που βρίσκουν απασχόληση στην ΕΕ σταθεροποιείται στο 25%, ενώ στην Ελλάδα το α' τρίμηνο του 2022 μειώθηκε σε 12% από 15,2% το δ' τρίμηνο του 2019, για να αυξηθεί σε 14,1% το β' τρίμηνο του 2022. Η βελτίωση που σημειώθηκε μετά την πανδημική κρίση δεν είναι αρκετή ώστε να επιταχυνθεί η απορρόφηση των ανέργων, με αποτέλεσμα να εξακολουθεί να υπάρχει σημαντική υστέρηση σε σχέση με την ΕΕ.

Διάγραμμα 4.7: Ποσοστό (%) ανέργων που βρίσκει εργασία σε Ελλάδα και ΕΕ
(2019:1-2022:2)

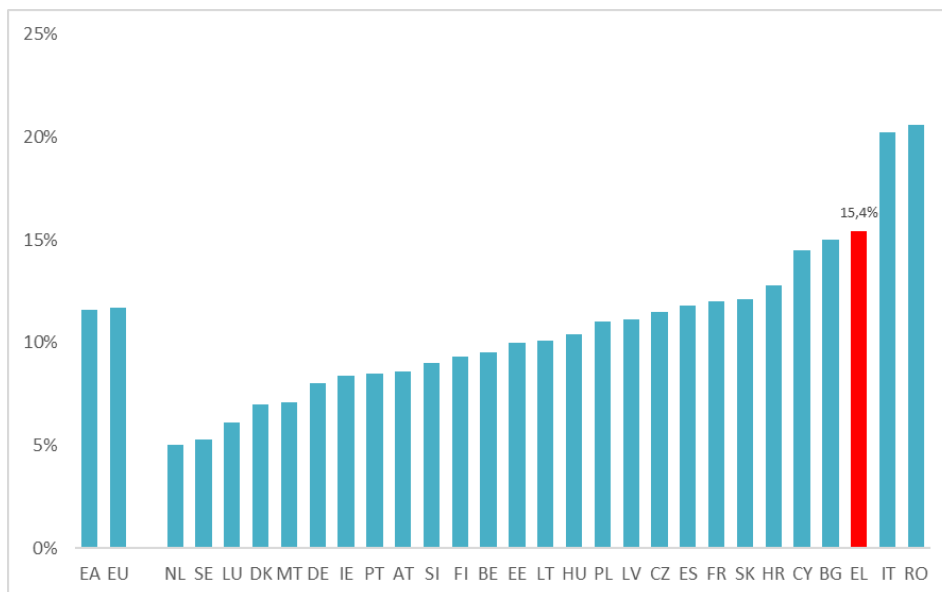
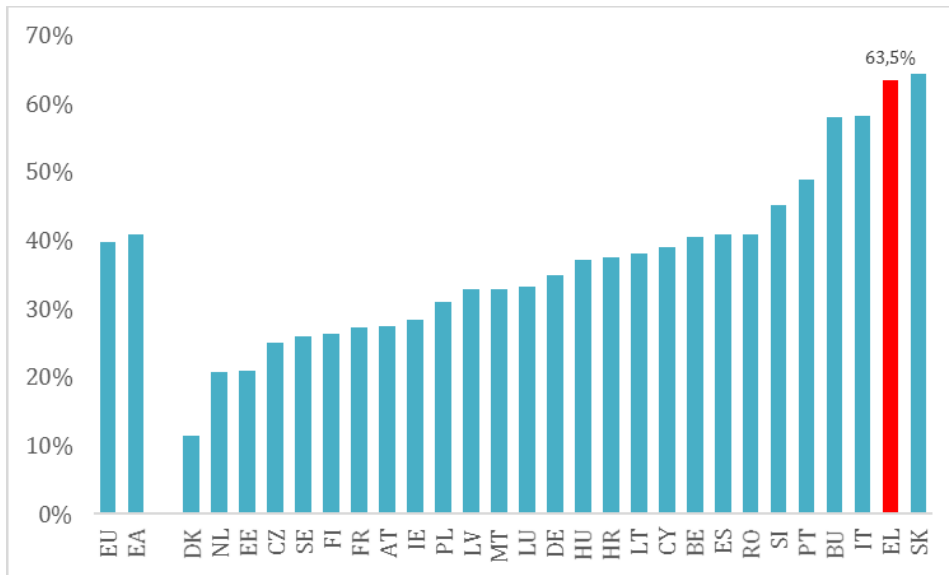

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 9.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία. Δεν υπήρχαν διαθέσιμα στοιχεία για το α' τρίμηνο του 2021.

Το ποσοστό των ανέργων που είναι μακροχρόνια άνεργοι στην Ελλάδα είναι το δεύτερο υψηλότερο στην ΕΕ, πίσω από το αντίστοιχο της Σλοβακίας. Συγκεκριμένα, το β' τρίμηνο του 2022 το ποσοστό των μακροχρόνια ανέργων ήταν 63,5%, όταν στον μέσο όρο της ΕΕ και της Ευρωζώνης τα ποσοστά ήταν 39,8% και 41% αντίστοιχα (βλ. Διάγραμμα 4.8). Παράλληλα, το 15,4% των ατόμων από 15 έως 29 ετών στην Ελλάδα ήταν εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης και κατάρτισης (NEETs), αποτελώντας την τρίτη χειρότερη επίδοση στην ΕΕ.

Διάγραμμα 4.8: Μακροχρόνια άνεργοι ως ποσοστό (%) του συνόλου των ανέργων και άτομα εκτός απασχόλησης, εκπαίδευσης ή κατάρτισης (NEETs) ως ποσοστό (%) του πληθυσμού ηλικίας 15-29 ετών (2022:2, ΕΕ)

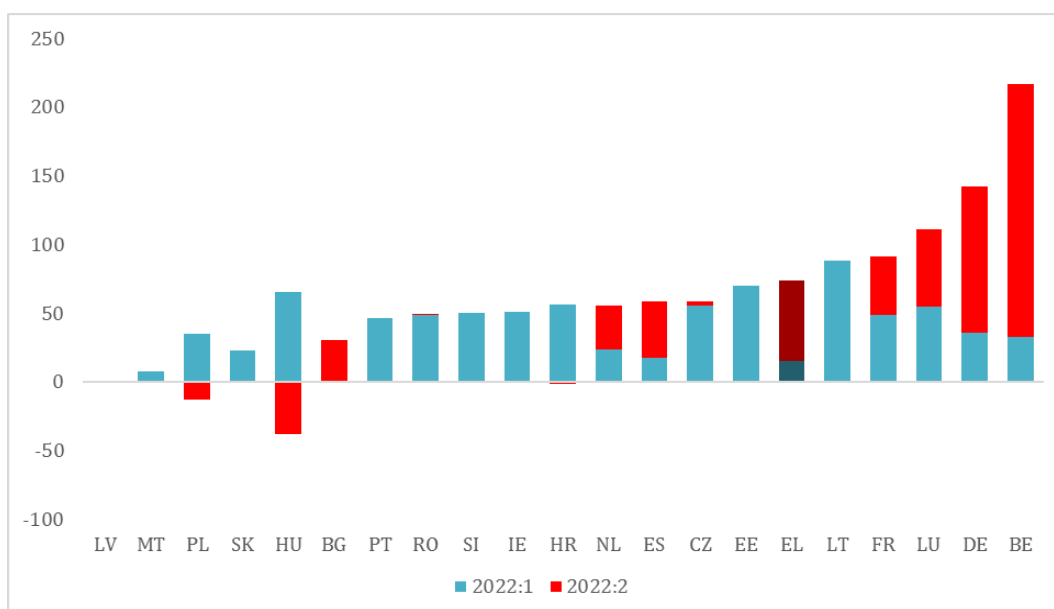
Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 14.11.2022)

Σημείωση: Εποχικά διορθωμένα στοιχεία.

Συνοπτικά, η κατάσταση στην αγορά εργασίας παρουσιάζει σταθερή βελτίωση όσον αφορά τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας, αλλά οι ποιοτικοί δείκτες αναδεικνύουν μια ενδογενή αδυναμία του ιδιωτικού τομέα να προσφέρει ποιοτικές θέσεις απασχόλησης, και όχι αρκετές σε αριθμό ώστε να απορροφηθεί ο αριθμός των ανέργων με ικανοποιητικό ρυθμό. Ο συνδυασμός χαμηλής

ποιότητας θέσεων απασχόλησης και περιορισμένης απορρόφησης ανέργων συνεπάγεται χαμηλά εισοδήματα για μεγάλη μερίδα του πληθυσμού και συνεπώς την περιορισμένη δυνατότητά τους να αντεπεξέλθουν στο κύμα ακρίβειας. Σε αυτό το πλαίσιο, παρεμβάσεις στην αγορά εργασίας είναι επιβεβλημένες. Τα δύο βασικά εργαλεία προς την κατεύθυνση αυτή είναι ο κατώτατος μισθός και οι συλλογικές διαπραγματεύσεις. Αναφορικά με το πρώτο, η αύξηση του κατώτατου μισθού τον Μάιο του 2022 κατά 7,5% περιόρισε την απώλεια αγοραστικής δύναμης όσων τον λάμβαναν. Όπως φαίνεται στο Διάγραμμα 4.9, αθροιστικά η αύξηση του κατώτατου μισθού τον Ιανουάριο και τον Μάιο του 2022 ήταν η 6η υψηλότερη ανάμεσα στα κράτη-μέλη στα οποία είναι θεσμοθετημένος κατώτατος μισθός. Σημαντικότερη εξ αυτών ήταν η αύξηση του Μαΐου, καθώς η αύξηση του Ιανουαρίου κατά 2%, εκτός του ότι ήταν η τρίτη χαμηλότερη μεταξύ των κρατών-μελών, ήταν και πολύ μικρή για να προστατέψει τους χαμηλόμισθους από την εκτεταμένη απώλεια αγοραστικής δύναμης.

Διάγραμμα 4.9: Μεταβολή του κατώτατου μισθού στην ΕΕ σε ευρώ (2022:1-2022:2)

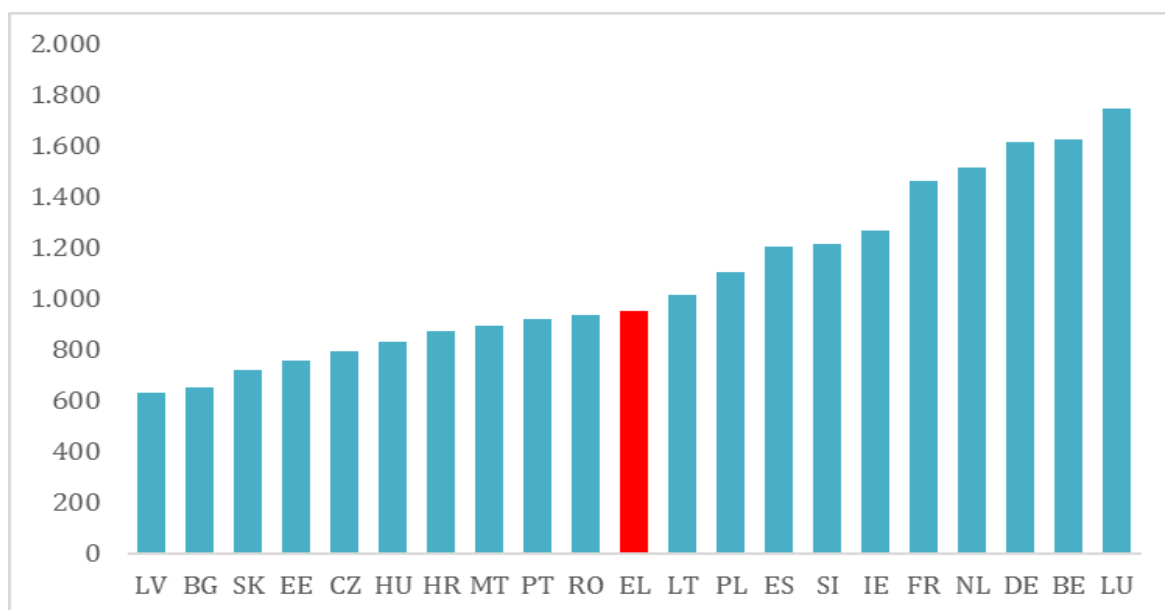

Πηγή: Eurostat (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 16.11.2022)

Σημείωση: Σύγκριση με αμέσως προηγούμενο εξάμηνο. Στο διάγραμμα περιλαμβάνονται μόνο τα κράτη-μέλη στα οποία υπάρχει θεσμοθετημένος κατώτατος μισθός. Τα μεγέθη αφορούν τους κατώτατους μισθούς όπως είχαν διαμορφωθεί μέχρι την 22η Ιουλίου.

Τα παραπάνω στοιχεία είναι εκφρασμένα σε ευρώ και επομένως δεν λαμβάνουν υπόψη το κόστος διαβίωσης σε κάθε κράτος-μέλος. Το Διάγραμμα 4.10 αποτυπώνει τους κατώτατους μισθούς των κρατών-μελών σε μονάδες αγοραστικής δύναμης, ώστε τα μεγέθη να είναι συγκρίσιμα. Μετά τις αυξήσεις του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα το 2022, η Ελλάδα ανήλθε στην 11η θέση από τη 16η στην οποία βρισκόταν το 2021.¹¹ Η εξέλιξη αυτή είναι θετική, ωστόσο η απώλεια αγοραστικής δύναμης του κατώτατου μισθού εξαιτίας της ακρίβειας στην Ελλάδα ξεπερνούσε το 19% τον Σεπτέμβριο του 2022. Επίσης, το ύψος του κατώτατου μισθού στην Ελλάδα είναι χαμηλότερο εκείνου που θα μπορούσε να διασφαλίσει για τους εργαζομένους ένα εισόδημα αξιοπρεπούς διαβίωσης.¹²

Διάγραμμα 4.10: Κατώτατος μισθός στην ΕΕ σε μονάδες αγοραστικής δύναμης (β' εξάμηνο 2022)

Πηγή: Eurostat (πρόσβαση: 14.11.2022)

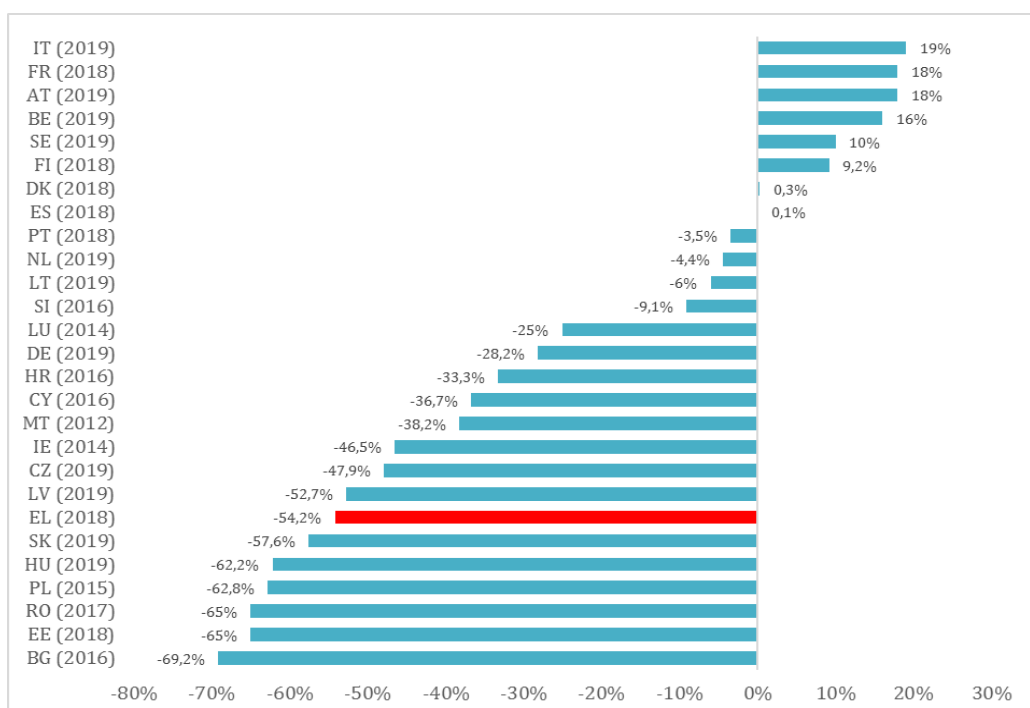
Σημείωση: Στο διάγραμμα περιλαμβάνονται μόνο τα κράτη-μέλη στα οποία υπάρχει θεσμοθετημένος κατώτατος μισθός. Τα μεγέθη αφορούν τους κατώτατους μισθούς όπως είχαν διαμορφωθεί μέχρι την 22η Ιουλίου.

¹¹ Βλ. INE ΓΣΕΕ (2021).

¹² Βλ. INE ΓΣΕΕ (2022).

Στο σημερινό περιβάλλον της πληθωριστικής έξαρσης είναι σημαντική η διάχυση της αύξησης του κατώτατου μισθού στο σύνολο των μισθών για να προστατευτεί το βιοτικό επίπεδο. Ο θεσμικός μηχανισμός για να συμβεί αυτό είναι η ενίσχυση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και συμβάσεων εργασίας. Όμως, το ποσοστό κάλυψης των εργαζομένων από συλλογικές διαπραγματεύσεις στην Ελλάδα είναι αξιοσημείωτα χαμηλό. Το 2018 ήταν 25,8% – κοντά στο αντίστοιχο της Λετονίας και της Σλοβακίας. Αντιθέτως, στις χώρες της κεντρικής και της βόρειας Ευρώπης τα ποσοστά κάλυψης ξεπερνούν το 70%. Βάσει σχετικής οδηγίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η Ελλάδα είναι υποχρεωμένη τα επόμενα έτη να αυξήσει το ποσοστό κάλυψης στο 80%. Στο Διάγραμμα 4.11 παρατηρούμε ότι, για να συμβεί αυτό, η Ελλάδα οφείλει να αυξήσει το ποσοστό κάλυψης από συλλογικές συμβάσεις κατά 54,2 ποσοστιαίες μονάδες.

Διάγραμμα 4.11: Απόκλιση του ποσοστού (%) κάλυψης των συλλογικών διαπραγματεύσεων από τον στόχο της ΕΕ

Πηγή: ILO (επεξεργασία INE ΓΣΕΕ) (πρόσβαση: 16.11.2022)

Σημείωση: Στις παρενθέσεις παρουσιάζονται τα έτη για τα οποία υπάρχουν τα πιο πρόσφατα διαθέσιμα στοιχεία.

Τα εμπειρικά δεδομένα για την κατάσταση της αγοράς εργασίας μάς δείχνουν ότι η αναπροσαρμογή του κατώτατου μισθού και η ενίσχυση των συλλογικών διαπραγματεύσεων και της προστασίας της εργασίας είναι επιβεβλημένη. Δεδομένης της διάρκειας του κύματος της ακρίβειας, υπάρχει άμεση ανάγκη για επαρκή αύξηση του κατώτατου μισθού που θα βοηθούσε σημαντικά στη βελτίωση του βιοτικού επιπέδου των νοικοκυριών με χαμηλό εισόδημα στην τρέχουσα κρίση κόστους ζωής και στην ενίσχυση της κατανάλωσης. Επίσης, υπάρχει άμεση ανάγκη επαναρρύθμισης των εργασιακών σχέσεων και σημαντικής αύξησης του ποσοστού κάλυψης της προστασίας των εργαζομένων με κλαδικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας για την επίτευξη μισθολογικών προσαρμογών οι οποίες θα αντισταθμίζουν την επίδραση του πληθωρισμού σε όλη την κλίμακα των μισθών με στόχο την επίτευξη δίκαιων αμοιβών. Μια τέτοια εξέλιξη δεν θα έχει θετικές επιδράσεις μόνο ως προς τη δικαιότερη διανομή του εισοδήματος, αλλά και ως προς τη δημιουργία συνθηκών μιας χρηματοπιστωτικά σταθερής και αναπτυξιακά βιώσιμης οικονομίας.

Βιβλιογραφία

Ελληνική

- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2021). *Η ελληνική οικονομία και η απασχόληση*, Αθήνα.
- ΙΝΕ ΓΣΕΕ (2022). *Δελτίο Οικονομικών Εξελίξεων 13*, Αθήνα, Οκτώβριος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2022α). *Έκθεση Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας*, Αθήνα, Νοέμβριος.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2022β). «Έρευνα τραπεζικών χορηγήσεων», Δελτίο Τύπου 19.07.2022, Αθήνα.
- Τράπεζα της Ελλάδος (2022γ). *Νομισματική Πολιτική 2021-2020*, Αθήνα, Ιούνιος.
- Υπουργείο Οικονομικών (2022). *Εισηγητική Έκθεση Προϋπολογισμού 2023*, Αθήνα, Νοέμβριος.

Ξενόγλωσση

- EC (2022). *Autumn 2022 Economic Forecast: The EU economy at a turning point*, European Commission, Brussels, November.
- IMF (2022). *World Economic Outlook: Countering the cost-of-living crisis*, International Monetary Fund, Washington DC, October.
- OECD (2022). *Economic Outlook: The Price of War*, Organization for Co-operation and Development, Paris, June.
- Sgaravatti, G., Tagliapietra, S. and Zachmann, G. (2022). “National fiscal responses to the energy crisis”, Bruegel, Οκτώβριος.

Ηλεκτρονικές πηγές

- AMECO: https://economy-finance.ec.europa.eu/economic-research-and-databases/economic-databases/ameco-database_en#database
- ΕΛΣΤΑΤ: <https://www.statistics.gr/>

- Τράπεζα της Ελλάδος: <https://www.bankofgreece.gr/statistika/ekswterikos-tomeas>
- Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>
- ILO: <https://ilostat.ilo.org/>

